

Analysis of the Role of Urban Spaces Production Factors the Case Study of Urmia City

Tahereh Zivari Aram ¹, Asghar Abedini ², Fereydoun Naghibi ³, Fatemeh Jabbarpour Mehrabad ⁴

1. Department of Urban Planning, Faculty of Architecture, Urban Planning and Art, Urmia University, Urmia, Iran

Email: taherezivariaram@gmail.com

2. (Corresponding Author) Department of Urban Planning, Faculty of Architecture, Urban Planning and Art, Urmia University, Urmia, Iran

Email: as.abedini@urmia.ac.ir

3. Department of Urban Planning, Faculty of Architecture, Urban Planning and Art, Urmia University, Urmia, Iran

Email: f.naghibi@urmia.ac.ir

4. Faculty of Architecture and Urban Planning, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.

Email: fatemehjabbarpour@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article History:

Received:
26 August 2023
Received in revised form:
27 November 2023
Accepted:
30 December 2023
Available online:
27 January 2024

Keywords:

Political economy,
Production of space,
Urban Spaces,
Lefebvre,
Capitalism.

ABSTRACT

Space and how to organize it is one of the challenging problems that different sciences have paid much attention to for a long time. Looking to space as a base to show economic and social inequality is very important. Urban space can be produced and consumed like other social productions. Therefore, cognition and analysis of social processes are necessary to introduce space. In this research, according to the rule of capitalism in the cities of Iran, the impact of the capital economy on the process of Urmia urban space production is considered. The aim of this research is to consider the impact of capitalism on Urmia urban space production and the effective factors of extraction on it. This research, as the aim of method research, is practical. Also, this research is qualitative in terms of nature and method. The analytical method of this research is the Lefebvre dialectical method, which is tied to the historical-analytical method. So, in this research, different historical eras from "Ghajjar" are now considered. Documental tools like library sources, websites, maps, pictures, and programs, as well as field tools like view and interview, are also used to collect data. This research concluded that the space is not fabricated, and the urban spaces of Urmia are formed based on the necessity of capital. The results of this research have the obvious view that city managers, decision-takers, and planners should solve the difficulties of urban spaces, especially in Urmia city. Also, controlling and guiding the space development of Urmia city based on justice is the other practice of this research.

Cite this article: Zivari Aram, T., Abedini, A., Naghibi, F., & Jabbarpour Mehrabad, F. (2023). Analysis of the Role of Urban Spaces Production Factors the Case Study of Urmia City. *Geographical Urban Planning Research Quarterly*, 11 (4), 205-236.

<http://doi.org/10.22059/JURBANGEO.2024.370183.1902>

© The Author (s).

Publisher: University of Tehran Press

Extended Abstract

Introduction

Space and how to organize it is one of the challenging problems that different sciences have paid much attention to for a long time. Looking to space as a base to show economic and social inequality is very important. Urban space can be produced and consumed like other social productions. Therefore, cognition and analysis of social processes are necessary to introduce space. Given that the dominant mode of production in Iran, and by extension, in all its cities, is a capitalist mode of production, undoubtedly, the formation of spaces is also based on the needs and necessities of this mode. The inequality of urban areas in Urmia in terms of sustainable development indicators and the lack of spatial balance has led to the city's deviation from the index of sustainable urban development. Undoubtedly, the reasons for spatial inequality between different zones and neighborhoods in Urmia are strongly related to the capitalist mode of production and the logic of profit maximization. In this research, according to the rule of capitalism on the cities of Iran, the impact of the capital economy on the process of Urmia urban space production is considered. This research aims to consider capitalism's impact on Urmia urban space production and extraction effective factors on it.

Methodology

This research, as the aim of method research, is practical. Also, this research is qualitative in terms of nature and method. The analytical method of this research is the Lefebvre dialectical method, which is tied to the historical-analytical method. So, in this research, different historical eras from "Ghajar" are now considered. Documental tools like library sources, websites, maps, pictures, and programs, as well as field tools like view and interview, are also used to collect data. In this research, the primary index of urban space production in capitalist societies has been studied and extracted as a historical process. The working principles are designed based on the threefold dimensions of Lefebvre's space production. All indices have been collected based on theoretical foundations

and these three dimensions. Additionally, in this study, some indices are recognized based on Harvey's accumulation cycles.

Results and discussion

The essential components of the space created during the Qajar period in Urmia were the manifest religious, ethnic, and national diversity in the context of biodiversity, various livelihood practices, urban spaces, and a dense urban texture with a complex network of narrow roads and winding alleys. The essential components of the space created during the First Pahlavi era in Urmia were the creation of streets, a central square, widening traditional passageways, establishing the groundwork for the entry of automobiles into urban spaces to address the new urban and industrial life needs, hasty and rapid street development, and transforming streets into a new concept of urban space. The essential components of the space created during the Second Pahlavi era in Urmia were the formation of marginal settlements lacking a land use system, the establishment of multiple important and main boulevards in the city, the influx of migrant populations to Urmia following land reforms and its direct and indirect effects, migration of Kurdish-speaking communities to Urmia, and the establishment of suburbanization rural complexes such as Tarzloo. The essential components of the space created during the Post-Islamic Revolution and the War in Urmia were unprecedented growth of the city limits of Urmia, implementation of numerous urban development activities in cities, such as street construction, asphalt paving of alleys and roads, city pipework, construction of new buildings and offices, the establishment of parks, and more by the government. The essential components of the space created during post-revolution and structural adjustments in Urmia are the intense stratification of the five quadrants of Urmia in recent years and the disparity in urban facilities and services among them, intensive monetization of the use of urban spaces and the high cost of living in the city, intense privatization of urban spaces, particularly in expensive neighborhoods and streets, horizontal growth of residential

spaces in Urmia, and increase in suburban development in Urmia.

Conclusion

The production of space in every society follows its unique production methods, and each city's distinctive features will differ from any other society or city. Therefore, space is not predetermined, and various factors play a role in shaping it. Also, space in Urmia is not fabricated, and the urban spaces of Urmia are formed based on the necessities of capital. The footprint of capitalism in Iran can be traced back to the late Qajar period. As explored in this research, the Pahlavi era marked a significant and fundamental period of extensive changes in preparing Iranian society to accept capitalism. In the Second Pahlavi era, the initiatives of the first era were continued. Furthermore, after the Islamic Revolution, various governments, influenced by the political economy of space, also demonstrated the gradual dominance of capitalist production in Iranian society within urban spaces.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

Authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work declaration of competing interest none.

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the scientific consultants of this paper.

فصلنامه پژوهش‌های جغرافیای برنامه‌ریزی شهری

تحلیل نقش عوامل مؤثر در تولید فضاهای شهری مطالعه موردی: شهر ارومیه

ظاهره زیوری آرام^۱، اصغر عابدینی^۲، فریدون نقیبی^۳، فاطمه جبارپور مهرآباد^۴

- ۱- گروه شهرسازی، دانشکده معماری، شهرسازی و هنر، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران. رایانامه: taherezivariaram@gmail.com
- ۲- نویسنده مسئول، گروه شهرسازی، دانشکده معماری، شهرسازی و هنر، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران. رایانامه: as.abedini@urmia.ac.ir
- ۳- گروه شهرسازی، دانشکده معماری، شهرسازی و هنر، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران. رایانامه: f.naghbi@urmia.ac.ir
- ۴- دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران. رایانامه: fatemehjabbarpour@gmail.com

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>پرداختن به فضا به‌عنوان ظرف و عرصه ظهور نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی از اهمیت زیادی برخوردار است. از طرفی فضاهای شهری همانند تمام محصولات اجتماعی تولید و مصرف می‌شوند و هم‌زمان که واسطه روابط اجتماعی‌اند، خود نیز برآیند این فرایند می‌باشند. بنابراین برای شناخت فضا لازم است که فرآیندهای اجتماعی به‌خوبی شناخته و تحلیل شوند. در این پژوهش با توجه به حاکمیت سرمایه‌داری بر شهرهای ایران، تأثیر اقتصاد سرمایه محور بر فرآیند تولید فضاهای شهری ارومیه مورد بررسی قرار گرفته است. هدف این پژوهش بررسی نحوه تأثیرگذاری سرمایه‌داری بر روند تولید فضاهای شهری ارومیه و استخراج عوامل مؤثر بر آن بوده است. پژوهش حاضر از لحاظ هدف روش تحقیق، از نوع کاربردی می‌باشد. هم‌چنین پژوهش حاضر از نظر ماهیت و روش، کیفی است. روش تحلیلی این پژوهش روش دیالکتیکی لوفوری است که به‌شدت با روش تاریخی-تحلیلی گره‌خورده است و دوره‌های تاریخی گوناگون از قاجار تا امروز بررسی و تحلیل گردیده‌اند. هم‌چنین برای جمع‌آوری داده از ابزارهای اسنادی همچون منابع کتابخانه‌ای، سایت‌ها، نقشه، عکس و برنامه‌ها استفاده گردیده است. در نهایت پژوهش به این نتیجه رسیده که فضا از پیش ساخته نیست و فضاهای شهری ارومیه بر اساس ضروریات انباشت سرمایه شکل گرفته‌اند. نتایج این پژوهش تصویری روشن به برنامه‌ریزان، تصمیم‌گیران و مدیران شهری برای حل مشکلات فضایی شهرها به‌خصوص شهر ارومیه داده است. هم‌چنین کنترل و هدایت توسعه فضایی شهر ارومیه بر اساس عدالت اجتماعی از دیگر کاربردهای این پژوهش بوده است.</p>	<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۰۴</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۹/۰۶</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۰۹</p> <p>تاریخ چاپ: ۱۴۰۲/۱۱/۰۷</p> <p>واژگان کلیدی: اقتصاد سیاسی، تولید فضا، سرمایه‌داری، فضاهای شهری، لوفور.</p>
<p>استاد: زیوری آرام، طاهره؛ عابدینی، اصغر؛ نقیبی، فریدون و جبارپور مهرآباد، فاطمه. (۱۴۰۲). تحلیل نقش عوامل مؤثر در تولید فضاهای شهری مطالعه موردی: شهر ارومیه. پژوهش‌های جغرافیای برنامه‌ریزی شهری، ۱۱ (۴)، ۲۳۶-۲۰۵.</p> <p>http://doi.org/10.22059/JURBANGEO.2024.370183.1902</p>	

مقدمه

فضا به‌عنوان یک سازه اجتماعی (Massey, 1987: 11) و چگونگی سازمان‌یابی آن از مسائل پرچالشی است که موضوع اختصاصی و کانون توجه علوم مختلف از دیرباز بوده است (ایمانی شاملو و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۰۸). پرداختن به فضا به‌عنوان ظرف و عرصه ظهور نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی از اهمیت زیادی برخوردار است (منوچهری میان‌دوب و رهنمایی، ۱۳۹۸: ۸۶). فضا یک مفهوم اجتماعی و ناشی از روابط انسان‌ها با هم است (فنی و محمودی، ۱۳۹۷: ۳۷). در نظریه‌های جدید اجتماعی، فضا؛ تولیدی اجتماعی است که همه ارکان جامعه در تولید آن نقش دارند (شفیعی و علیخواه، ۱۳۹۳: ۹۵). فضا هم واسطه روابط اجتماعی است و هم تولیدی مادی است که می‌تواند روابط اجتماعی را تحت تأثیر قرار دهد (ترکمه و شیرخدايي، ۱۳۹۴: ۱۳). فضا در چارچوب روابط تولیدی جامعه خلق می‌گردد و بازتولید روابط تولید اصلی‌ترین رسالت آن است (Aghaei et al, 2020: 45) همچنین اقتصاد سیاسی، معتقد است که فضا پدیده‌ای است که شکل‌گیری مناطق با نظام سیاسی - اقتصادی و اجتماعی جامعه رابطه دارد؛ بنابراین برای شناخت فضا لازم است که فرآیندهای اجتماعی به‌خوبی شناخته و تحلیل شوند (افراخته و حجتی پور، ۱۳۹۴: ۸۸). از دید لوفور فضا و زمان به‌طور تفکیک‌ناپذیری در فرایندهایی ذیل شیوه‌های تولید، به هم پیوند خورده‌اند. او تولید فضا را اصلی‌ترین سازوکار بقای سرمایه‌داری می‌داند و در این رابطه از چرخه دوم انباشت سرمایه نام می‌برد (ترکمه و شیرخدايي، ۱۳۹۴: ۱۱). از نظر کرمونا بدون حضور فعالیت‌های اقتصادی در سطوح و لایه‌های مختلف نمی‌توان فضای موفق شهری ایجاد کرد. از آنجاکه تبادل فقط در فعالیت‌های تجاری خلاصه نمی‌شود فضاهای شهری باید امکان ایجاد ارتباطات اجتماعی و فرهنگی را نیز فراهم سازند (کرمونا و همکاران، ۱۳۸۸، ۱۹۵)، همچنین از دیدگاه لوفور فضا ابزار نهایی کشمکش و نزاع است؛ بنابراین فضا موضوع سیاسی بسیار مهمی محسوب می‌شود (صدیقی و سالک، ۱۳۹۷: ۷۹۴). بنابراین مقوله تولید فضا، هم تحت تأثیر موضوع سیاسی و اقتصادی است که نمی‌توان آن را جدا از روابط اجتماعی دانست.

انقلاب مشروطه و به دنبال آن کودتای رضاخان میرپنج و آغاز حکومت پهلوی را بایستی به شکل مجموعه‌ای به‌هم‌پیوسته دید که با سرعت بسیار و به دنبال هم رخ داده‌اند. این مجموعه را می‌توان نقطه عطف تغییرات بسیار در تاریخ معاصر ایران نامید. حرکت به سمت سرمایه‌دارانه شدن شیوه تولید به شکل واضحی در این دوره قابل مطالعه است. پیش‌زمینه‌های تغییر نظام ارباب‌رعیتی به‌نظام سرمایه‌داری در این دوره شکل می‌یابد (منوچهری میان‌دوب و رهنمایی، ۱۳۹۸: ۱۰۵). از آنجایی که شیوه تولید مسلط در ایران و به‌مراتب تمام شهرهایش، شیوه تولید سرمایه‌داری است، قطعاً شکل‌گیری فضاها نیز بر مبنای نیاز و ضرورت‌های این شیوه تولید است (پورمحمدی و همکاران، ۱۳۹۳: ۵۸). فضا به واسطه سرمایه تسخیرشده و به منطبق آن وابسته گشته است و از ایدئولوژی و عقیده سرمایه‌داری زاینده شده است شکل روابط سرمایه‌داری را در زندگی روزمره تحمیل می‌کند (Saunders. 1981: 156) بنابراین بدون شک تولید فضاها در شهرهای ایران نیز تحت تأثیر ضرورت‌های این شیوه تولید انجام می‌گیرد. ارومیه نیز به‌عنوان یکی از شهرهای ایران، از این قاعده مستثنی نیست. توسعه شهر ارومیه همانند اکثر شهرهای کشورهای درحال توسعه از نظام دوقطبی بالاشهری و پایین‌شهری پیروی کرده است. این فضاها ناهمگون و نابرابر نه تنها در کل گستره شهر مشهود است بلکه در بین مناطق شهر بیشتر خودنمایی می‌کند (پورمحمدی و همکاران، ۱۳۹۳: ۵۸). نابرابری مناطق شهری ارومیه در برخورداری از شاخص‌های توسعه پایدار و عدم تعادل فضایی موجبات دوری شهر از شاخص توسعه پایدار شهری شده است. بدون شک دلایل نابرابری فضایی بین مناطق و محلات مختلف شهری در ارومیه نیز به‌شدت در ارتباط با شیوه تولید سرمایه‌داری و منطبق سودافزایش است. بررسی‌های صورت گرفته در شهر ارومیه حاکی از آن است که مساحت شهر از

۱۳۶۳ تا ۱۳۹۰ نزدیک به ۵ برابر شده است. در منطقه مورد مطالعه در حدود ۵۴۹۶،۲۴ هکتار از مساحت برای ساخت و ساز شهری نیاز نبوده است (روستایی و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۰۴). از طرفی در نواحی پیراشهری ارومیه در فاصله سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۴ میلادی، حجم فضاهای سبز (۳۷/۷۳ درصد) و فضاهای خالی (۳۴/۰۳ درصد) و بایر روندی کاهشی داشته و در مقابل بر میزان فضاهای مسکونی (۲۴/۴۴ درصد)، صنعتی (۳/۷۸ درصد) و شبکه‌های ارتباطی (۰/۰۰۱۴ درصد) افزوده شده است. این وضعیت روندی ناپایدار را در اکوسیستم منطقه نشان می‌دهد (اسماعیل‌زاده و همکاران، ۱۳۹۷).

بنابراین بایستی با شناخت عوامل مؤثر در تولید فضاهای شهری به حل این‌گونه مشکلات و کنترل و جلوگیری از ساخت فضاهای سرمایه‌دارانه که ساکنین در ساختن آن هیچ مشارکتی نداشته و حتی حق دسترسی به آن را ندارند پرداخت. در پژوهش حاضر سعی بر این است که عوامل مؤثر بر تولید فضاهای شهری در شهر ارومیه را مورد بررسی قرار دهیم.

اسماعیل‌زاده و همکاران در پژوهش «عوامل مؤثر بر تولید فضا در نواحی پیرا شهری. مطالعه موردی: شهر ارومیه» مؤلفه‌های نظام سرمایه‌داری، تنوع اقتصادی، حاشیه‌نشینی، سیاست‌های نوسازی، مدیریت ناکارآمد و ضعف قوانین را به‌عنوان مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر تولید فضا در نواحی پیرا شهری نام برده‌اند (اسماعیل‌زاده و همکاران، ۱۳۹۷). بالابان در پژوهشی با عنوان «انباشت سرمایه، دولت و تولید محیط مصنوع، مورد مطالعه: ترکیه» نتیجه می‌گیرد که بازیگران سیاسی از طریق دولت در فرآیندهای شهری مداخله کرده و به سوداگری می‌پردازند. وی در این پژوهش دخالت سوداگرانه سیاسیون را مهم‌ترین عامل مؤثر در شکل‌گیری فضاهای شهری می‌داند (Balaban, 2010). شفیع‌ی ثابت و صدیقی در پژوهشی با عنوان «تبیین کیفیت کالایی شدن مکان در نظام سرمایه‌داری» نتیجه می‌گیرند که مکان و فضا در راستای تولید سود برای نظام سرمایه‌داری قرار می‌گیرند و این آغاز کالایی شدن مکان و فضا در نظام سرمایه‌داری است (شفیع‌ی ثابت و صدیقی، ۱۳۹۵). دَس در پژوهشی به نام «سرمایه‌داری و فضا» بیان می‌کند که سیستم سرمایه‌داری علاوه بر تولید فضای نابرابر، با انحصار فناوری‌های پیشرفته به انحصار بازار، دستیابی به سود بیشتر موجب نابودی فضاهای بومی و سنتی و با فناوری ساده‌تر نیز می‌شود (Das, 2009). منوچهری میان‌دوآب و رهنمایی در پژوهشی با عنوان «تحلیلی بر فرآیند تولید فضای سرمایه‌داری دولتی در ایران. مورد: شهر تهران» به این نتیجه می‌رسند که فرآیند تغییر ماهیت فضای شهر در طول یک سده در دست دولت و عناصر وابسته به آن بوده است که شهر برای انباشت سرمایه و تسریع فرآیند تولید، توزیع و مصرف در این مدت تغییراتی زیاد کرده است و از یک شهر-زندگی به یک شهر-سرمایه و در نهایت به شهر-کالا تبدیل شده است (منوچهری میان‌دوآب و رهنمایی، ۱۳۹۷). مروونو در پژوهش «فرآیندهای شهری تحت سرمایه‌داری مالی» بیان می‌کند که در جوامع سرمایه‌داری شهر به یک زیرساخت کاملاً اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی تبدیل شده است که امور مالی در آن تمرکز یافته است و کارآمدی شهر کاملاً و از پایه در راستای سیاست‌های انباشت سرمایه مالی است. بدین خاطر است که امروزه سرمایه‌داری برای تولید فضای اقتصادی به‌شدت در تلاش است (Moreno, 2014). حسین الحق در پژوهش خود با عنوان «اقتصاد سیاسی فضاهای شهری: زمین و مستغلات در شهر داکا» به نحوه تبلور روابط سرمایه‌داری در فضا و از آن جمله بازار املاک و مستغلات پرداخته است (HossainulHaque, 2012). بالتر در پژوهش «قانون و تولید اجتماعی فضا» توضیح می‌دهد که در دو دهه اخیر دولت‌های سرمایه‌داری نئولیبرال برنامه‌ریزی فضایی را به‌شدت تحت تأثیر قرار داده‌اند (Butler, 2003). رشیدزاده و همکاران در پژوهشی به‌عنوان «فضای معماری در سیطره سرمایه: واکاوی شکل‌گیری فضای معماری از

دیدگاه نظریه تولید فضای لوفور» بیان می‌کنند که به دلیل نقش فضا در فرایند انباشت و ارزش مبادله و همچنین وابسته کردن فضا به پول و سرمایه، کمی سازی و تجاری‌سازی فضا باعث شده است امروزه در جوامع سرمایه‌داری معاصر فضای معماری به‌نوعی به ابژه مصرفی بدل شود که صرفاً تولید یا مصرف در آن صورت می‌گیرد و از هدف اصلی خود، که ارتقای سطح کیفیت و بهبود زندگی خصوصاً در حیطه مسکن (ایده فضایی برای زندگی، آسایش و آرامش) است، دور شود (رشیدزاده و همکاران، ۱۳۹۸). آقای به همراه همکارانش در پژوهش «تولید و بازتولید فضا در چرخه دوم انباشت سرمایه؛ نقدی بر زندگی روزمره در فضای زیسته» به این نتیجه می‌رسند که سرمایه در خلأ گردش نمی‌یابد، بلکه فضا به‌عنوان بستر سرمایه حامل همه تضادها و بحران‌هاست و نقش بنیادینی در ماندگاری سرمایه‌داری ایفا می‌کند. بدین‌صورت که سرمایه و ایدئولوژی‌های مرتبط با آن، علاوه بر تولید فضا، به‌واسطه توده‌ها، آن را نیز به مصرف می‌رساند (Aghaei et al, 2020). فنی و محمودی در پژوهش «تولید فضای شهری در گفتمان سه‌گانه لوفور و پارادایم شهریت مانفورد» به این نتیجه می‌رسند که سرمایه‌داری حاکم بر شهر، آن را قربانی پایان‌ناپذیر نیاز به انباشت سرمایه برای رشد بی‌پایان خود کرده است. به‌طوری‌که هیچ‌یک از تولید و بازتولید فضاهای اجتماعی و محیطی را در نظر نگرفته است (فنی و محمودی، ۱۳۹۷). یوسفی و همکاران در پژوهش «سرمایه‌داری مستغلات و تحولات فضا در ناحیه پیرامونی شاهدشهر» نتیجه می‌گیرند که جریان هژمونی سرمایه‌داری در فضاهای جغرافیایی سبب می‌گردد تا عناصر بنیادین فضا، رفته‌رفته به کالا تبدیل شود و از جمله مهم‌ترین آن می‌توان به زمین و کانون‌های سکونت‌گاهی را نام برد. در نتیجه این امر، پدیده سرمایه‌داری مستغلات نمود و رشد یافته است. این نوع از سرمایه‌داری، به سبب سوددهی کم بدیل و کم رقیب در عرصه اقتصاد فضا، منجر می‌شود تا عناصر تولید در فضا به عناصر مصرف و پس‌انداز ارزش مبدل شود و در گام بعدی، ضعف بخش مولد فضا را به دنبال داشته باشد (یوسفی و همکاران، ۱۳۹۷). هدف این پژوهش بررسی نحوه تأثیرگذاری سرمایه‌داری بر روند تولید فضاهای شهری ارومیه و استخراج عوامل مؤثر بر آن بوده است. پژوهش حاضر از این جهت که پژوهش‌های مشابه این پژوهش در شهر ارومیه وجود ندارد پژوهشی جدید است. تحقیق حاضر سعی بر آن است که به سؤالات زیر جواب بدهد:

۱- عوامل مؤثر بر تولید فضاهای شهری ارومیه کدام مؤلفه‌ها هستند؟

۲- نحوه تأثیرگذاری شیوه تولید سرمایه‌داری در تولید فضا چگونه است؟

مبانی نظری

فضاهای شهری

فضا حجم مکانی و زمانی مجموعه‌ای از تمام فعالیت‌هایی است که انسان در راه تسلط بر طبیعت و برای حفظ بقای خود انجام می‌دهد یا به‌بیان‌دیگر منظور فضایی است اقتصادی و اجتماعی که بازتاب‌دهنده تمام هستی جوامع انسانی است (معصومی اشکوری، ۱۳۸۵: ۲۰). فضای شهری، به‌عنوان یک فضای عمومی محل ظهور و زندگی بخشی اندیشه‌ها و مطالبات فردی و اجتماعی انسان‌هاست، یعنی مهم‌ترین مرکز ادراکات اشتراکی انسان است و شاید بدین دلیل در توسعه انسانی جوامع نقش بسیار مهمی را دارد (صدری، ۱۳۸۵). فضاهای شهری عرصه تعامل دوطرفه انسان‌ها می‌باشند که روایت زندگی جمعی در آن باز می‌شود. فضایی که تمام مردم می‌توانند در آن حضور یابند و به فعالیت بپردازند (Lang, 1987: 97). در این فضا امکان آن وجود دارد که بعضی از مرزهای اجتماعی شکسته شوند و برخوردهای از پیش برنامه‌ریزی نشده اتفاق بیافتند و انسان‌های منفرد در یک محیط اجتماعی جدید با هم اختلاط یابند. شرط اصلی برای این که یک فضای عمومی فضای شهری تلقی شود، این است که در آن تعامل و تقابل اجتماعی به وقوع بپیوندد (رفیعیان

و عسگری، ۱۳۸۱). اندیشمندانی همچون سوجا، فوکو و لوفور، مفهوم معاصر فضا را با این ایده که فضا معین نیست، بلکه تولید می‌شود به چالش کشیدند (منوچهری و رهنمایی، ۱۳۹۸: ۸۶). لوفور اذعان می‌کند که فضا یک لوح سفید نیست، بلکه به‌وسیله جامعه تولید می‌شود؛ پس فضای اجتماعی یک تولید اجتماعی است. این نخستین تفسیر لوفور در تولید فضا است که پس‌از آن می‌نویسد «هر جامعه‌ای شیوه تولید خود را دارد و از این‌رو هر شیوه تولیدی یک فضای خاص خودش را تولید می‌کند» (منوچهری و رهنمایی، ۱۳۹۸: ۹۰).

به عقیده وی، تولید فضای شهر ناگزیر به بازتولید روابط اجتماعی منجر می‌شود. بنابراین تولید فضای شهر بسیار فراتر از انتظام عناصر فیزیکی در فضا و در واقع دربرگیرنده تولید و بازتولید فرآیند زندگی شهری می‌باشد. به این ترتیب تأکید لوفور بر این گزاره است که فضای شهری عامل تحقق‌پذیری جریان زندگی شهری و متضمن حق شهری می‌باشد. پس می‌بایست با رعایت تعدادی اصول فضا، امکان برگرداندن جریان زندگی به شهر و تجربیات روزمره ساکنان را فراهم آورد (معروفی و وحیدی، ۱۳۹۴: ۸). اگر فضا تولید شود، اگر یک نیروی مولد وجود داشته باشد، پس ما با تاریخ سروکار داریم. تاریخ فضا نمی‌تواند به مطالعه لحظه‌های خاصی که شکل‌گیری، استقرار، زوال و انحلال رمزی مشخص، آن‌ها را ساخته‌اند، محدود باشد. این تاریخ باید با استفاده از شیوه‌های تولید به‌عنوان اموری کلی که جوامع خاصی را با تاریخ‌ها و نهادهای خاصشان زیرپوشش قرار می‌دهند، به جنبه کلی نیز بپردازد (لوفور، ۱۳۸۹: ۷۴). به نظر مارکس رابطه دیالکتیکی بین نیروهای تولیدی و روابط تولیدی، روند توسعه را در جامعه تعیین می‌کند. (هانت، ۱۳۸۶: ۸۵).

سرمایه‌داری

واژه "کاپیتال" برگرفته از ریشه لاتینی واژه کاپیتلیوم (Capitalism) است. پیشوند "caput" به معنای "سر" است و در ادبیات اقتصادی در معنای سرمایه استفاده می‌شود. سرمایه‌داری عبارت از روحیه سودجویی و سرمایه‌گذاری مستمر سودها، با توسل به راه و روش عقلانی است. در نظام سرمایه‌داری هر فرد سرمایه‌دار، بایستی از تمام وسایل و امکانات موجود برای کسب بیشترین سود استفاده کند؛ زیرا در غیر این صورت، محکوم به نابودی و ورشکستگی است. یک نظام اقتصادی است که در آن پایه‌های یک سیستم اقتصادی بر روی مالکیت خصوصی ابزارهای تولید اقتصادی است و در دست مالکان خصوصی است و از این برای ایجاد بهره‌مندی اقتصادی (سود) در بازارهایی رقابتی استفاده می‌شود؛ که به این قانون، آزادی مالکیت شخصی نیز گفته می‌شود؛ که معنای آن، تولید و توزیع کالاها است (Heilbroner, 2008) در نظام سرمایه‌داری «تولید» به‌وسیله طبقه مسلط یعنی سرمایه‌داران کنترل می‌شود و عملاً به‌وسیله طبقه کارگر مزدبگیر انجام می‌گیرد (ادل، ۱۳۸۰: ۲۷). طبقه سرمایه‌دار به علت تسلط بر نیروهای مولده به اقتصاد و سیاست جامعه نیز مسلط می‌شود و به‌وسیله ایجاد نهادهای قدرت و قانون تسلط خود را بر جامعه برای مدت زیادی تضمین می‌کند. در واقع چیرگی و تولید یک جامعه دلالت بر این می‌کند که انسان نهادهای موجود (دانشگاه، قوه قضاییه، مالیات‌بندی) (یا همان روبناها) را تصرف کند، و نهادهای دیگری را بیافریند (Lefebvre, 2009: 216-17) به این شکل است که نظام سرمایه‌داری بر تمام ابعاد جوامع انسانی سایه انداخته و از آن برای کسب سود بیشتر و بسط هر چه بیشتر منطق طبقاتی خود استفاده می‌کند. هم‌چنین سرمایه میل به انباشت دارد و سرمایه بیشتر قطعاً ارزش افزوده بیشتری را جذب می‌کند از این‌رو فاصله طبقاتی در نظام‌های طبقاتی همواره در حال افزایش است (Bryson et al, 2016). از ویژگی‌های اصلی سرمایه‌داری می‌توان به انباشت سرمایه، بازارهای رقابتی، سیستم قیمت، مالکیت خصوصی و به رسمیت شناختن حقوق مالکیت، مبادله داوطلبانه و کار مزدی اشاره کرد. در اقتصاد بازار سرمایه‌داری، تصمیم‌گیری و سرمایه‌گذاری توسط هر صاحب

ثروت، دارایی یا توانایی تولید در بازارهای سرمایه و مالی تعیین می‌شود درحالی‌که قیمت‌ها و توزیع کالاها و خدمات عمدتاً توسط رقابت در بازارهای کالاها و خدمات تعیین می‌شود (Gregory, 2013: 41).

تولید فضای شهری در نظام سرمایه‌داری

فضاهای شهری به شکل تنگاتنگی تحت کنترل نیروهای سیاسی و اقتصادی بازتولید می‌شوند تا محملی برای آسان کردن روابط سرمایه‌داری باشد؛ بنابراین تولید فضا پدیده‌ای در راستای تثبیت روابط انباشت، گردش و سود است که هر سه، مؤلفه‌های اصلی سرمایه‌داری هستند (ایمانی‌شاملو و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۱۴). سیستم سرمایه‌داری شکلی از فضای انتزاعی را تولید کرده است که انعکاس جهان دادوستد در سطحی ملی و بین‌المللی و نیز توان پول و سیاست دولت است. این فضای انتزاعی به شبکه‌های گسترده بانک‌ها، مشاغل و مراکز بزرگ تولید و نیز بزرگ‌راه‌ها، فرودگاه‌ها و شبکه‌های اطلاعاتی وابسته است و جهت تولید ارزش اضافی استفاده می‌شود. بافت شهری، با شبکه‌های چندگانه ارتباط و مبادله‌اش، بخشی از وسایل تولید است. شهر و تأسیسات گوناگونش (بندرها، ایستگاه‌های قطار و...) بخشی از سرمایه هستند (Lefebvre, 2009: 187). تولید فضا پدیده‌ای است در راستای تحکیم روابط انباشت، گردش، سود، به‌عنوان مؤلفه‌های اصلی سرمایه‌داری (ایمانی‌شاملو و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۱۴). تولید فضا بن‌مایه‌ای است دارای جنبه‌های صریح سیاسی و به سیستم‌های در حال پرورش تولید در سرمایه‌داری ربط دارد (Elden, 2004: 181). در نتیجه فضا به شکل ویژه بعد با اهمیت سرمایه‌داری معاصر است (Urry, 1987: 21). سرمایه‌داری و صنعتی شدن، شهرهای گذشته را که محل تعاملات بشر بودند، به‌گونه‌ای دگرگون کرده‌اند که به مکان‌هایی برای تمرکز ثروت، تصمیم‌سازی و گردش اطلاعات تبدیل شده‌اند (صادقی، ۱۳۹۶: ۱۴). به‌زعم کوهن، باید نقش فضا به‌عنوان نیروی تولید و در ادامه به‌عنوان عنصر اساسی در شیوه عمل سرمایه‌داری موردبررسی قرار گیرد و در چنین شرایطی بدون شک، مالکیت فضا می‌تواند، موقعیتی کلیدی در ساختار اقتصادی به وجود آورد (Cohen, 1978: 51). سرمایه‌داری همواره نابرابری را با انباشت و تراکم در یک فضا تولید می‌کند و اساساً سرمایه‌داری به‌واسطه همین تولید سیستماتیک فقر و نابرابری فضایی است که بازتولید می‌شود (ترکمه و شیرخدایی، ۱۳۹۴: ۹).

اقتصاد سیاسی فضا

واژه اقتصاد سیاسی در بیشتر تحلیل‌های اقتصادی، سیاسی و شهری استفاده شده و می‌شود. این مفهوم به‌ویژه در رابطه با انواع فضای تولیدی خاص سیستم‌ها و ایدئولوژی‌های گوناگون آن‌ها، به کار می‌رود (حاتمی‌نژاد و عبدی، ۱۳۸۶: ۱۹۹). اقتصاد سیاسی فضا ارتباطی محکم با سیستم‌های اجتماعی و اقتصادی مختلف دارد و به همین خاطر است که هر یک از نظام‌های لیبرال، محافظه‌کار، رادیکال و ... تأثیر ویژه‌ای بر فضاهای شهری و روستایی دارد (قادرمرزی و احمدی، ۱۳۹۶: ۱۱۴).

دیدگاه اقتصاد سیاسی معتقد است که فضا و جامعه دو موضوع متفاوت نیستند. یعنی اقتصاد سیاسی فضا دیدگاه‌هایی را که فضا و جامعه را در حال تعامل می‌دانند یا یکی را بازتاب آن یکی محسوب می‌کنند را قبول ندارد. در واقع سازمان اجتماعی ذاتاً و الزاماً اجتماعی است (امیرحاجلو، ۱۳۹۶: ۱۶۰). دیدگاه اقتصاد سیاسی فضا به نقش بازار و نظام سرمایه در شکل‌دهی به فضا، یک نگرش مارکسیستی به مؤلفه فضا قلمداد می‌شود (ایمانی‌شاملو و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۱۲). در این دیدگاه طبقه مسلط بر جامعه از طریق شهر کل فضا را به دست می‌گیرد (پیران، ۱۳۷۰: ۷۸). در واقع این دیدگاه، فضا را پدیده‌ای می‌داند که تولید می‌شود، سپس تلاش می‌کند تا سازوکارهای مسلط بر تولید فضا را کشف نماید. در یک کلام

از نظر اقتصاد سیاسی فضا، تولید فضا، چه مستقیم و چه غیرمستقیم، انعکاس روابط طبقاتی یا به بیان دیگر بهره‌کشی است (Papoli Yazdi and Rajabi Sanajerdi, 2004: 312).

نظریه‌های تولید فضا

نظریه فرآیندهای انباشت سرمایه دیوید هاروی

بنا به اعتقاد هاروی، جغرافیدان و اندیشمند مارکسیست، عامل اصلی تولید و تحول فضا «رشد سرمایه» است. از دید هاروی انباشت سرمایه‌ای که مارکس بیان می‌کند به میانجی سه‌چرخه سرمایه ایجاد شده است. چرخه نخست، خلق ارزش اضافی به‌واسطه کاربرد فنون و افزایش بهره‌وری؛ چرخه دوم، تبدیل سرمایه به دارایی ثابت به‌واسطه ایجاد محیط مصنوع در جهت سودیابی بیشتر؛ و چرخه سوم، افزایش ظرفیت تولید از طریق سرمایه‌گذاری در علوم و تکنولوژی با هدف اتصال علوم به تولید، سرمایه‌گذاری در خدمات اجتماعی در جهت افزایش ظرفیت تولیدی نیروی کار و سرمایه‌گذاری در جذب، ادغام و کنترل نیروی کار (Harvey, 2008).

جدول ۱. چرخه‌های انباشت سرمایه هاروی

چرخه‌ها	تشریح
چرخه اول	<p>- مشهود بودن تضادهای ناشی از گرایش سرمایه‌داران منفرد به سرمایه‌گذاری (Harvey, 1985).</p> <p>- تداوم سرمایه‌گذاری در فضا تا حد ایجاد انباشت مازاد (Harvey, 1985)</p> <p>- بازتولید گسترده یا توسعه مداوم تولید (یوسفی و همکاران، ۱۳۹۷: ۷۰).</p> <p>- وابستگی چگونگی و کجایی انباشت اولیه به شرایط محلی (Harvey, 2007).</p> <p>- شکل‌گیری جریان‌های انباشت فضایی بر اساس حرکت پول، کالا و افراد (Douglass, 1988: 11-13).</p> <p>- موردتوجه قرار گرفتن مکان‌های ویژه (نظیر مراکز شهری بزرگ) برای سرمایه و سرمایه‌گذار به هدف کاهش هزینه‌های گردش سرمایه و افزایش دسترسی به نیروی کار، بازار و مواد خام</p> <p>- تقویت زیرساخت‌های فیزیکی و اجتماعی مناطق سود ده و گسترش ناموزون و نابرابر نواحی جغرافیایی (افراخته و حجی‌پور، ۱۳۹۳: ۴۶).</p>
چرخه دوم	<p>- اقدام سرمایه‌داری به تصرف فضا در اطراف شهرها و ایجاد شهرهای جدید به‌جای بازسازی شهرها و کنترل فرایند شهرنشینی در جهت انباشت اولیه (Khan & Karak, 2019)</p> <p>- تخریب محیط‌زیست، تولید رانت و عدم استفاده از نیروی کار محلی و دهقانان (Khan & Karak, 2019)</p>
چرخه سوم	<p>- در انتهای چرخه اول، فضا مانع گردش سرمایه و موجب کاهش سود می‌شود (Feldman, 2015: 4).</p> <p>- تا هنگامی که فضا با محدودیت گردش و انباشت سرمایه مواجه باشد ارزش اضافی تولید نخواهد شد (Feldman, 2015: 4).</p> <p>- حل شدن بحران انباشت به‌طور موقت از طریق حرکت سرمایه به مدار دوم و سوم (امیرحاجلو، ۱۳۹۶: ۱۳۵).</p> <p>- ایجاد مجدد چرخه تولید، گردش، مبادله و مصرف در محیط مصنوع در قالب کارخانه‌ها، ادارات، مسکن، مراکز خرید، خانه‌های مجلل (امیرحاجلو، ۱۳۹۶: ۱۳۵).</p> <p>- انتقال سرمایه به چرخه دوم تنها برای رفع نیازهای سرمایه است و ارتباطی با نیازهای واقعی مردم ندارد (Harvey, 1985).</p> <p>- حرکت سرمایه به سمت دارایی‌های ثابت و وجوه مصرفی (Harvey, 1978: 106).</p> <p>- گردش بی‌پروای سرمایه در چرخه دوم موجب جدایی‌گزینی سکونتی، رانت، گرایش به انسجام ساختار سرمایه‌داری، توسعه نابرابر فضاهای شهری و طبقاتی شدن اجتماع است (Harvey, 1985).</p> <p>- از نظر اقتصاد سرمایه‌داری، امروزه بازار زمین و مستغلات به ابزاری قاطع تبدیل شده است که فرآیند انباشت سرمایه از طریق آن توسعه و سازمان می‌یابد و فرم‌های خاص فضایی را خلق می‌کند (Abas Begay, 2014).</p> <p>- تکمیل جریان سرمایه با ورود در چرخه سوم یعنی حوزه علم و تکنولوژی (Aghaei, 2020: 34).</p> <p>- اتصال دانش به تولید و افزایش بازدهی اقتصادی با ورود سرمایه به این بخش (Aghaei, 2020: 34).</p> <p>- سرمایه‌گذاری در خدمات اجتماعی در جهت افزایش ظرفیت تولیدی نیروی کار (Harvey, 2008).</p> <p>- کنترل و در انقیاد گرفتن نیروی کار</p>

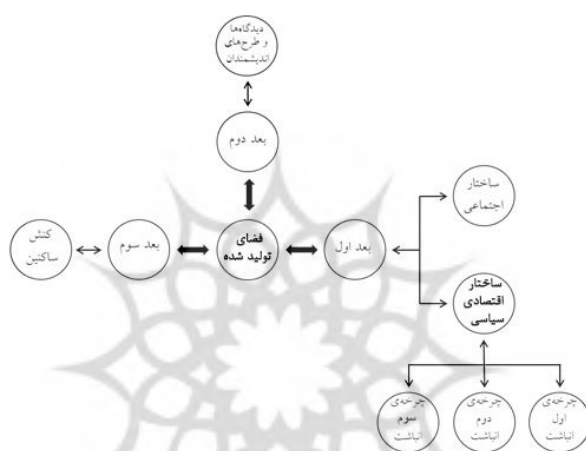
نظریه تولید فضا هانری لوفور

لوفور استدلال می‌کند که فضا یک تولید و فضای اجتماعی یک تولید اجتماعی است. از این جهت هر جامعه راه خودش را در تولید فضا دارد (امیرحاجلو، ۱۳۹۶: ۹۶). لوفور در کتاب بسیار ارزنده «تولید فضا»، گفتمان جدید «تولید فضا» را در حوزه علوم انسانی و مسائل شهری بنا نهاد (فنی و محمودی، ۱۳۹۷: ۳۷). نقطه شروع او در این دیدگاه سه فرایند درهم‌تنیده به شکل دیالکتیکی تولید است. فضا به‌زعم وی در آن واحد درک شده، تصور شده و زیست شده است (ترکمه و شیرخدایی، ۱۳۹۴: ۲۱). لوفور در این نظریه تلاش می‌کند انواع مختلف فضا و روش پیدایش آن‌ها را با هم در یک نظریه واحد نشان دهد. لوفور این کار را از طریق تعریف سه بعد فضایی، برای درک تولید فضا انجام می‌دهد (امیرحاجلو، ۱۳۹۶: ۹۷). از اینجاست که لوفور سه‌تایی مفهومی‌اش را از عمل یا کنش فضایی (محیط انسان‌ساخت)، بازنمایی‌های فضایی (فضای پنداشته) و فضاهای بازنمایی (زندگی روزمره) برمی‌گیرد (Lefebvre, 1991). این طرح‌واره لوفور نوعی یکپارچگی (کلیت مارکسیستی) بین فضای فیزیکی، ذهنی و اجتماعی می‌بیند (ترکمه و شیرخدایی، ۱۳۹۴: ۲۰-۱۹). به توضیح بیشتری از این سه فضا می‌پردازیم:

جدول ۲. ابعاد تولید فضا از دید لوفور

ابعاد فضا	تشریح
بعد اول: کنش فضایی / فضاهای مدرک / فیزیکی؛ دریافته یا ادراک‌شده / Spatial practice	<ul style="list-style-type: none"> - این فضا فیزیکی، واقعی و فضایی است که تولید و مصرف می‌شود (ترکمه و شیرخدایی، ۱۳۹۴: ۲۰-۱۹). - این فضا حامل جریان فیزیکی و مادی افراد، گروه‌ها و یا کالاهای و همچنین جابه‌جایی‌ها و روابط متقابل آنان در فضا است (Thacker, 2003: 19-20). - تولید و بازتولید رفتار و زندگی اجتماعی در آن (Thacker, 2003: 19-20) - نهان شدن فضای جامعه و به سلطه کشاندن فضای تولیدشده توسط آن (Lefebvre, 1991: 38). - این فضا متضمن استمرار و انسجام، رقابت و سطح خاصی از عملکرد است (Lefebvre, 1991: 75). - این فضا تراوش فضای جامعه و میانجی و برونداد فعلیت، رفتار و تجربه انسانی است (Lefebvre, 1991: 75).
بعد دوم: بازنمودهای فضایی / فضاهای متصور/ذهنی، پنداشته یا تصور شده / Representatio of space ns	<ul style="list-style-type: none"> - فضای دانش، منطق نقشه‌ها، ریاضیات، فضای ابزاری مهندسان اجتماعی و برنامه‌ریزان شهری، هدایت‌کنندگان و کاوشگران (ترکمه و شیرخدایی، ۱۳۹۴: ۲۰-۱۹). - مجموعه‌ای از بازنمودهای فضایی شامل تصاویر، کتاب‌ها و فیلم و ... (امیرحاجلو، ۱۳۹۶: ۹۹). - بازنمودهای فضایی در خدمت بازنمایی و ایجاد حس فضا است (امیرحاجلو، ۱۳۹۶: ۹۹). - فضای دانشمندان، طراحان، شهرگراها، توسعه‌دهندگان، فن‌سالاران و مهندسان اجتماعی و ... است (لوفور، ۱۳۹۱: ۷۲-۷۱). - فضای روابط مبادله، تولید انبوه و مصرف است. این فضایی از قدرت بوروکراتیک، فضای مدرنیته و یا فضای سرمایه‌داری است (امیرحاجلو، ۱۳۹۶: ۹۹). - این فضا عقلانیت اقتصادی را به زبان عقلانیت اجتماعی سوءاستفاده می‌کند و مدیریت علمی فضا و برنامه‌ریزی شهری را برای تحمیل فضای سرمایه‌داری آن‌ها ایفا می‌کند (امیرحاجلو، ۱۳۹۶: ۱۰۰). - این فضا شامل فضای بازنمایی شده در طرح‌های جامع، دستورالعمل‌های ساختمانی، طرح‌های منطقه بندی و همچنین حقوق مالکیت زمین که در سیاست ملی زمین ارائه شده، می‌باشد (امیرحاجلو، ۱۳۹۶: ۱۰۰). - این فضا یک فضای مفهومی شده یا معقول را تعریف می‌کند (فنی و محمودی، ۱۳۹۷: ۳۷). - فضای معقول همچنین به روابط تولید و به‌ویژه به نظم و یا طراحی که آن روابط تحمیل می‌کنند گره‌خورده است. چنین نظمی از طریق کنترل دانش، نمادها و کدها بر ابزار رمزگشایی روال فضایی و در نتیجه تولید دانش فضایی اعمال می‌شود (فنی و محمودی، ۱۳۹۷: ۳۷).
بعد سوم: فضاهای بازنمایی / فضاهای زیسته/اجتماعی، زیسته یا واقعیت روزمره / Representatio nal space	<ul style="list-style-type: none"> - این فضا، یک فضای واقعی و فضای زندگی روزمره و روزمرگی زندگی شهری است که در تقابل با کنترل و سلطه فضای ادراکی و پنداشته قرار دارد (Zieleniec, 2007: 62). - فضایی که در طول زمان به‌واسطه استفاده‌اش تولید می‌شود و تغییر می‌کند (ترکمه و شیرخدایی، ۱۳۹۴: ۲۰-۱۹). - فضایی که به اشکال غیررسمی‌تر و محلی‌تر دانش اشاره دارد (ترکمه و شیرخدایی، ۱۳۹۴: ۲۰-۱۹). - این فضا سوار بر فضای فیزیکی خواهد شد و از ابزارها استفاده نمادین و جعلی می‌کند (Zieleniec, 2007: 62). - این فضا مملو از عقلانیت، مداخله و خشم است (Zieleniec, 2007: 62).

- تجربه مستقیم بدن و به کلام دیگر، تجربه زیسته کنشگران در فضا است (Lefebver, 1991: 53).
- این فضا همواره در معرض تحریف و کژنمایی است (Lefebver, 1991: 53).
- این بعد متمایز از دو فضای دیگر است اما آن‌ها را در برمی‌گیرد (Lefebver, 1991: 53).
- این فضا به بخش سری یا زیرزمینی زندگی اجتماعی پیوند خورده است (فنی و محمودی، ۱۳۹۷: ۳۹).
- این فضا به‌مثابه فضای ساکنان و کاربران مستقیماً از راه تصاویر و نمادها نمود می‌یابد (آشوری و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۱۶).
- فضای «ساکنان» و «مصرف‌کنندگان» است که با فضای فیزیکی برخورد می‌کند (ماجدی و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۶۹).
- این بعد از هیچ قانون وحدت‌بخش و منسجمی تبعیت نمی‌کند و یادآور عناصر ذهنی و نمادینی هستند که ریشه در تاریخ و فرهنگ یک قوم و یا اجتماع انسانی دارند (صادقی، ۱۳۹۶: ۲۶).
- قدرت مردم در تولید فضای خود و ایجاد اشکال جدید زندگی شهری، در این بعد (Hubbard et al: 2002).
- فضاهای بازنمایی حاوی نیرویی برای به چالش کشیدن کنش‌ها و ادراک‌های مسلط فضایی هستند (لوفور، ۱۹۹۱: ۳۹).

شکل ۱. مدل نظری تحقیق

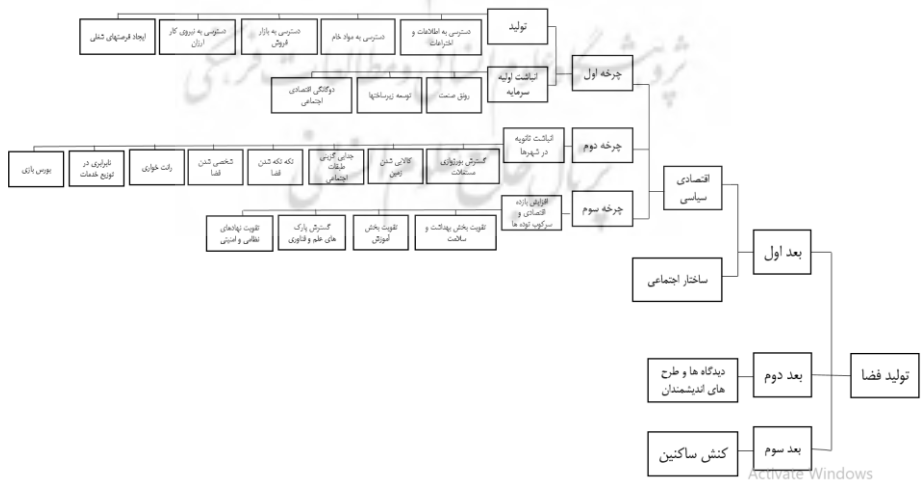
روش پژوهش

پژوهش حاضر از لحاظ هدف روش تحقیق، از نوع کاربردی می‌باشد. همچنین پژوهش حاضر از نظر ماهیت و روش، کیفی از نوع پس-رویدادی است. روش تحلیلی این پژوهش روش دیالکتیکی لوفوری است که به‌شدت با روش تاریخی-تحلیلی گره‌خورده است. بنابراین در این پژوهش به تحلیل و بررسی تولید فضاهای شهری در دوره‌های مختلف تاریخی از قاجار تا به امروز پرداخته شده است. همچنین به‌منظور جمع‌آوری داده از ابزارهای ترکیبی اسنادی و میدانی در تحقیق حاضر استفاده خواهد شد. در ابزار اسنادی از منابع کتابخانه‌ای، سایت‌ها، نقشه، عکس استفاده می‌شود.

در راستای بررسی موضوع پژوهش حاضر شاخص‌هایی بر اساس مبانی نظری و بر مبنای سه بعد تولید فضای لوفور گردآوری گشته است. همچنین در این پژوهش شاخص‌هایی داریم که بر اساس چرخه‌های سه‌گانه انباشت سرمایه هاروی شناخته شده‌اند. این شاخص‌ها بر مبنای نظری جهانی نگاشته شده است. در قسمت تحلیل یافته‌ها سعی شده است تا با بررسی مسئله در سطح ملی و محدوده موردنظر، شاخص‌ها به شکل محلی (local) مورد بررسی قرار گیرد. در این پژوهش شاخص اصلی تولید فضاهای شهری در جوامع سرمایه‌داری به شکل فرآیندی تاریخی مطالعه و استخراج گشته است. اصول کار بر مبنای ابعاد سه‌گانه تولید فضای لوفور طراحی شده است. شاخص‌ها این به شرح زیراند:

جدول ۳. شاخص‌های تحقیق

تولید	دسترسی به اطلاعات و اختراعات (هاروی، ۱۳۹۱).	تولید فضا
	دسترسی به مواد خام (Douglass, 1988)	
	دسترسی به بازار فروش (Harvey, 1985).	
انباشت اولیه سرمایه	دسترسی به نیروی کار ارزان (Khan & Karak, 2019)، (احمدی، ۱۳۸۸)	اقتصادی سیاسی
	ایجاد فرصت‌های شغلی (Khan & Karak, 2019).	
	رونق صنعت (امیرحاجلو، ۱۳۹۶)	
انباشت ثانویه در شهرها	توسعه زیرساخت‌ها (افراخته و حجتی پور، ۱۳۹۳)	بعد اول
	دوگانگی اقتصادی اجتماعی (Harvey, 1985).	
	گسترش بورژوازی مستغلات (یوسفی و همکاران، ۱۳۹۷)، (Gregory, 1994)، (لوفور، ۱۳۸۶)، (اطهاری و یزدانی، ۱۳۸۷)، (هاروی، ۱۳۸۴).	
	کالایی شدن زمین (Harvey, 2016)، (Abas Begay, 2014)	بعد دوم
	جدایی گزینی طبقات اجتماعی (Abas Begay, 2014)، (شفیعی‌ثابت و صدیقی، ۱۳۹۵).	
	تکه‌تکه شدن فضا (Harvey, 1985)	
	بورس‌بازی (اطهاری و یزدانی، ۱۳۸۷)، (منافی آذر و همکاران، ۱۳۹۷)	بعد سوم
	رانت‌خواری (اطهاری و یزدانی، ۱۳۸۷)، (یوسفی و همکاران، ۱۳۹۷).	
	شخصی شدن فضا (Harvey, 1985)	
افزایش بازده اقتصادی و سرکوب توده‌ها	نابرابری در توزیع خدمات (Abas Begay, 2014)	تولید فضا
	تقویت بخش بهداشت و سلامت (آسیونداده، ۱۳۸۴)	
	تقویت بخش آموزش (Aghaei et al, 2020)	
ساختار اجتماعی	گسترش پارک‌های علم و فناوری (Aghaei et al, 2020)	بعد اول
	تقویت نهادهای نظامی و امنیتی (آنا، ۱۳۹۸)	
	ساختار اجتماعی (Lefebvre, 1991: 38)، (Thacker, 2003: 19-20)، (Lefebvre, 1991: 75).	
دیدگاه‌ها و طرح‌های اندیشمندان	تکریم و شیرخدایی، (۱۳۹۴: ۲۰-۱۹)، (لوفور، ۱۳۹۱: ۷۲-۷۱)، (فنی و محمودی، ۱۳۹۷: ۳۷).	بعد دوم
کنش ساکنین	کنش ساکنین (Zieleniec, 2007: 62)، (Lefebvre, 1991: 53)، (Hubbard et al: 2002)، (فنی و محمودی، ۱۳۹۷: ۳۹)، (آشوری و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۱۶)، (ماجدی و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۶۹).	بعد سوم

شکل ۲. نمودار شاخص‌های تحقیق

محدوده مورد مطالعه

شهر ارومیه، مرکز سیاسی - اداری استان آذربایجان غربی و دهمین شهر بزرگ کشور است. در سالیان اخیر این شهر از

بی‌ثباتی جمعیتی در اثر افزایش مهاجرت‌ها و رشد فیزیکی لجام‌گسیخته رنج‌برده است. کاهش تراکم شهری، افزایش رشد جمعیت و هجوم مهاجرین (۲۷۰۰۰ نفر مهاجر تنها در ده‌ماهه اول سال ۱۳۹۲) به رشد پراکنده شهر ارومیه دامن زده است. شهر ارومیه در آستانه تبدیل شدن به کلان‌شهر است و بعضاً به آن کلان‌شهر گفته می‌شود (روستایی و همکاران، ۱۳۹۵: ۵۵). شهر ارومیه در سال ۱۳۹۵ دارای ۲۲۵،۰۵۰ خانوار با بعد خانوار ۳،۴ و جمعیت ۷۳۶،۲۲۴ نفری بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). تغییرات جمعیتی و مساحتی شهر در بازه زمانی ۱۳۵۵ تا ۱۳۹۵ را در جدول زیر آورده‌ایم:

جدول ۲. جمعیت و مساحت شهر ارومیه (۹۵-۱۳۵۵)

سال	جمعیت (نفر)	مساحت شهر (هکتار)	نرخ رشد جمعیت (درصد)	تغییرات مساحت شهر (درصد)
۱۳۵۵	۱۶۴،۴۱۹	۱۴۴۴	۶/۲	۱۵۳
۱۳۶۵	۳۰۶،۷۸۹	۳۶۶۵		۲/۵۳ برابر
۱۳۷۵	۴۳۵،۲۰۰	۵۹۰۰	۳/۷۶	۶۰
۱۳۸۵	۵۸۳،۲۲۵	۸۵۷۷	۲/۹۷	۴۵
۱۳۹۰	۶۶۷،۴۹۹	۱۰۱۸۵	۲/۸۱	۱۸
۱۳۹۵	۷۳۶،۲۲۴	۱۱۲۳۷	۱/۸۹	۱۰

منبع: عمرانی و همکاران (۱۳۹۸)

الف. هسته اولیه: هسته اولیه شهر که قدیمی‌ترین قسمت شهر است؛ در محدوده بازار قدیمی شهر قرار دارد. هم‌اکنون در این محله مراکز اداری استقرار دارند. محدوده مرکزی شهر ارومیه دارای بافت فرسوده به مساحت ۲۱۵ هکتار می‌باشد. این بافت، محدوده شهر تا سال ۱۳۱۲ را شامل می‌شود. این محدوده با مساحت ۳۰۵/۶ هکتار، هم‌اکنون در منطقه ۲ شهر ارومیه قرار دارد (عابدینی و همکاران، ۱۳۹۸: ۸۵).

ب. بافت میانی: بافت میانی شهر نتیجه نبود کشش جمعیتی بافت مرکزی و ساخت خیابان‌ها و کوچه‌ها به دور هسته مرکزی شهر است. این قسمت بیشتر حاصل ساخت‌وسازهای دهه ۳۰ تا ۵۰ خورشیدی است. معماری این قسمت از شهر مشابه هسته مرکزی ولی با مصالح مدرن است (مهندسين مشاور طرح و آمایش، ۱۳۸۶: ۱۴).

ج. بافت بیرونی: بافت سوم شهر که به دور بافت میانی ایجاد شده عمدتاً پس از انقلاب و بیشتر در نتیجه مهاجرت به شهر ارومیه به وجود آمده است. این بافت در نتیجه تبدیل اراضی کشاورزی به مناطق مسکونی در شمال غرب و جنوب شهر ایجاد شده است (مهندسين مشاور طرح و آمایش، ۱۳۸۶: ۱۴).

یافته‌ها

دوره قاجار (تا پیش از انقلاب مشروطه): ابعاد سه‌گانه تولید فضاهای شهری

بعد اول: ساختار اجتماعی مسلط: -آمار شهرنشینی بسیار پایین در شهر ارومیه که جمعیت شهر ارومیه در سال ۱۹۱۳ م ۲۰۰۰۰ نفر بوده است و اکثریت جامعه روستایی، ایلی و عشایری بوده‌اند- وجود خوداتکایی محلی- عدم وجود سازوکار متمرکز دولتی- قدرت بالای ایلات و عدم توانایی کنترل آن‌ها توسط دولت مرکزی؛ آذربایجان غربی کنونی که ترکیبی از مناطق آذربایجان و کردستان پیشین است نیز ایلات فراوانی را در خود جای داده بود. مهم‌ترین آن‌ها بزرگ ایلات کرد

شامل: شکاک، میلان، منگور، هرکی، جلالی، مامش، زرزا، پیران، بیگزاده، حیدرانلو و ... و ایلات ترک شامل: شاهسون، افشار و اینانلو می‌شدند. درگیری این ایلات با یکدیگر خرابی‌ها و کشتارهای بسیاری را برای این منطقه به وجود آورده بود و شورش‌های مکرر بعضی از این ایلات در مقابل حکومت مرکزی، گاهاً سرکوب این ایلات را در پی داشت - وجود تنوع فراوان قومیتی، دینی و مذهبی در ارومیه - باز تقسیم جهان توسط دولت‌های سرمایه‌داری بزرگ و بروز جنگ جهانی - اهمیت منطقه آذربایجان به‌عنوان دومین منطقه سیاسی مهم قاجار - ارومیه مهم‌ترین شهر غرب آذربایجان - هم‌جواری ارومیه با شهر ولیعهد نشین تبریز - وقوع بحران‌های گوناگون در ارومیه و ویرانی شهر به دنبال این بحران‌ها - توسعه کشتیرانی در دریاچه ارومیه - حضور اقلیت‌های دینی گوناگون - حضور مسیونرها در ارومیه و رواج تجدد توسط آن‌ها. (شیخی ئیلانلو، ۱۳۹۶) (خلیل زاده، ۱۳۹۱) (حاجیان پور و خاموشی، ۱۳۹۵) (ویکی‌پدیا) (بنیاد ایران‌شناسی آذربایجان غربی) (عیسوی، ۱۳۸۹).

بعد اول: اقتصاد سیاسی مسلط: چرخه اول: - شروع انباشت اولیه سرمایه به شکل جنینی - نظام مالی فرسوده و نظام بانکی ضعیف در این دوره - افزایش جمعیت ارومیه و نیروی کار - افزایش تولیدات صنایع دستی - رشد کشاورزی در دهه‌های پایانی دوره قاجار - پتانسیل بالای ارومیه برای جذب سرمایه‌گذاری - کشاورزی و باغداری به‌عنوان اقتصاد پایه شهر ارومیه به دلیل جلگه ارومیه در غرب آذربایجان که دارای آب فراوان و خاک حاصلخیز بود - آسوریان و بیشتر آذری‌ها به باغداری و کشاورزی مشغول بودند - آرامنه و یهودیان ارومیه خرده‌فروشی، دادوستد و صادرات و واردات غرب آذربایجان را در اختیار داشتند - کردها نیز شیوه زیست ایلی داشتند - آذربایجان پل میانی ایران با روسیه و عثمانی بود. این منطقه دارای جایگاه ترانزیت کالاهای صادراتی و وارداتی ایران بود که با پایان جنگ‌های ایران و روسیه تقویت گردید و رشد روزافزون حمل‌ونقل و افزایش ارتباطات اقتصادی با اروپا در سال‌های پایانی این دوره و نفوذ سرمایه‌داران خارجی در ایران به‌خصوص ایالت آذربایجان افزایش یافت و امنیت اقتصادی ویژه‌ای در مرزهای شمال غربی و غربی ایجاد شد - گسترش تجارت فرآورده‌های کشاورزی - حضور اقلیت‌های دینی همچون مسیحی و ارمنی در ایالت آذربایجان و ارتباطات اقتصادی آنان با هم‌کیشان خود در کشورهای دیگر - شکست ایران در دو جنگ با روسیه موجب انعقاد قراردادهای گلستان و ترکمانچای و قرارداد تجاری شد که به‌واسطه آن‌ها تولیدکنندگان داخلی در برابر سیل واردات خارجی ورشکست شود؛ در این دوره برخی از کارگاه‌ها و کارخانه‌های داخلی آذربایجان تعطیل شدند و سرمایه‌های آنان در بخش تجارت به کار گرفته شد و این عامل موجب شد که انباشت اولیه سرمایه در این جغرافیا و زمان به عقب افتد.

بعد اول: اقتصاد سیاسی مسلط: چرخه دوم: - عدم حرکت و سرریز سرمایه به چرخه دوم - در اواخر قرن ۱۹ تجارت خارجی ارومیه به سمت استقلال رفت و ارزش خشکبار صادره از آن چندین برابر دوره وابستگی شد. در سال‌های آغازین قرن ۲۰ از ارومیه سالانه یک‌میلیون تومان سبزه به روسیه صادر شد. ارومیه در این سال‌ها کالاهای موردنیاز اروپایی را بدون واسطه‌گری تبریز، مستقیماً از استامبول و ادویه و پارچه هندی را از همدان وارد می‌کرد. پس از انقلاب مشروطیت کشتی بخار نیز به آب‌های دریاچه ارومیه انداخته شد و توسعه کشتیرانی در دریاچه ارومیه شتابی چشمگیر یافت (خلیل زاده، ۱۳۹۱).

بعد اول: اقتصاد سیاسی مسلط: چرخه سوم: - عدم ورود سرمایه به چرخه سوم - نیروی نظامی بسیار ضعیف در کنترل بحران ارومیه - نهاد تربیتی و آموزشی بسیار ضعیف - ضعف در سرکوب توده‌ها و جنبش‌های مختلف شاید بتوان بحران معروف ارومیه در دوره قاجار را ناشی از همراه شدن دو ویژگی دانست: تلاش دولت‌های سرمایه‌داری برای تسلط بر این منطقه و تنوع دینی، مذهبی، قومیتی - نظام درمانی ضعیف - اقدامات محدود بهداشتی و درمانی و آموزشی توسط

مسیونرها و نه توسط حکومت. میسیونری در ارومیه به نام دکتر «گرنٹ» اقدام به تأسیس درمانگاه در ارومیه کرد و سال ۱۲۶۹ ه.ش اولین بیمارستان مخصوص زنان به نام بیمارستان زنان در ارومیه توسط میسیونرهای آمریکایی و در کنار اولین دانشکده طب (۱۸۸۰ م) ساخته شد. برای تأمین نیروهای مورد نیاز این بیمارستان، اولین دانشکده پرستاری در سال ۱۹۱۵ م نیز آغاز به کار کرد. لازم به ذکر است که اولین مدرسه نوین ایران (۱۲۵۴ ه.ق) در ارومیه و توسط یکی از رهبران میسیونرهای آمریکایی به نام «پرکینز» تأسیس شد. جدا از اقدامات میسیونرها، مدارس محدودی نیز در دوران قاجار در ارومیه تأسیس گشت. دبستان مظفریه (نوید فتح) در سال ۱۲۹۷ ه.ش در دوران احمدشاه قاجار، یکی از آن‌هاست (حاجیان پور و خاموشی، ۱۳۹۵)، (بنیاد ایران‌شناسی آذربایجان غربی).

بعد دوم: دیدگاه‌ها و برنامه‌های فن سالاران: - عدم وجود تفکر برنامه‌ریزی شهری منسجم و رشد ارگانیک - دو عامل محیطی و دفاعی مهم‌ترین عوامل در شکل‌گیری شهرها به‌خصوص شهرهای مرزی همچون ارومیه بوده است. وجود بارو، قلعه و خندق در اطراف شهر تأییدکننده این موضوع است. گسترش شهر تنها به علت وجود بارو در اطراف آن محدود شده بود و کوچه‌های پرپیچ‌وخم نشان از رشد ارگانیک و بدون برنامه شهر داشته است - تغییرات ساختار فضایی در شهر به تقلید از کشورهای غربی و نه بر اساس برنامه داخلی - مقاومت معماری قاجار در مقابل تهاجم فرهنگی - گسترش تفکرات تقلیدگرایانه از معماری غرب در سال‌های پایانی قاجار.

بعد سوم: کنش ساکنین: جرقه بحران یا بلوای ارومیه هم‌زمان با جنگ جهانی اول زده شد. با وقوع این جنگ و اعلام بی‌طرفی حکومت قاجار در آن، رسماً ایالت آذربایجان محل منازعه نیروهای خارجی درگیر در جنگ جهانی شد. این عامل موجب گشت که کنترل این ایالت توسط دولت قاجار با دشواری مواجه شود. این بحران که کشتارهای مکرر مسیحیان و مسلمانان توسط یکدیگر و نیروهای روسیه و عثمانی را به دنبال داشت، بخش بزرگی از مسیحیان را مجبور به ترک ارومیه و آذربایجان کرد. سهم بزرگی از روستاییان مسلمان نیز به شهر ارومیه مهاجرت کردند به طوری که بخشی از دهات خالی از سکنه شدند. پس از آن به دنبال انقلاب ۱۹۱۷ م در شوروی، روسیه نیروهای خود را از ارومیه خارج کرد. با این کار، مسیحیان از ترس تسلط عثمانی‌ها و انگلیس از ترس تسلط آلمان بر منطقه به شکل مشترک اقدام به تشکیل قوای نظامی مسیحی کردند که همراه خود کشتار وسیع مردم ارومیه را به همراه داشت. همچنین در فاصله ۱۲۹۷ تا ۱۳۰۷ ه.ش دو شورش جیلولوق و سیمیتقو اتفاق افتاد که شهر ارومیه طی آن غارت و ویران شد. زیرساخت‌های شهر نابود گشت و شهر به شهر ارواح تبدیل گشت (دشتکی نیا، ۱۳۹۷).

فضای تولیدشده: - تنوع دینی، مذهبی و قومی شهر ارومیه در متن تنوع زیستی، شیوه‌های مختلف معیشت و فضاهای شهری متجلی شده بود. برای مثال این شهر در دوران قاجار دو محله مسیحی نشین داشت: محله "کرده شهر" و "مارت مریم" که محلات آرامنه و آسوریان بود. همچنین اجتماع بزرگی از یهودیان در ورودی شهر ارومیه شکل گرفته بود. در محله دلگشا و در بیرون از باروی شهر نیز تیشیری‌ها ساکن بودند. اقوام آذری و کرد نیز در این منطقه حضور داشتند. وجود محلات مختلف در ارومیه که دارای تشابهاتی نیز بودند یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های مشترک این محلات، درون‌گرا بودن بافت اجتماعی هر محله نسبت به محله‌های پیرامونی بود. ویژگی مشترک دیگری که محلات قدیمی ارومیه با یکدیگر داشتند، ساختار محلات است؛ در این محلات مرکز محله، میدان، حمام و تکیه در کنار هم نبوده و عنصر شاخص هر محله قبرستان آن است. مسیرهای منتهی به دروازه‌های شهر، مرز محله‌ها را تعیین کرده و اکثراً قومیت و مذهب و تا حدودی طبقات اجتماعی از عوامل تقسیم‌کننده محلات به حساب می‌آمدند.

گسترش شهر ارومیه تا اواخر دوره قاجار توسط همین بارو و حصار شهر محدود شده بود و در نتیجه آن وسعت شهر به

بیش از ۲۷۷ هکتار تجاوز نکرد و همین امر موجب فشردگی بافت داخلی آن گشت (نظریان و همپانزاد، ۱۳۹۲: ۴۰). وجود بافت شهر به شکل کلیتی همبسته و یکپارچه شامل برج و بارو و دروازه‌های هفت‌گانه- شکل‌گیری آهسته و ارگانیک بازار، راسته‌بازارها و تیمچه‌ها و کاروان‌سراها- بافت شهر متراکم با شبکه‌ای پیچیده از راه‌ها با عرض محدود و کوچه‌های پیچ‌درپیچ- عناصر اصلی شکل‌دهنده کالبد شهر شامل: دیوار، خندق، دروازه‌ها، مجموعه بازار، مسجد جامع شهر، کلیسا، حمام‌ها، کاروان‌سراها، مدارس، ساختمان‌های حکومتی و محله‌های مسکون - تغییرات ساختار فضایی اکثراً به تقلید از کشورهای غربی- بازتاب تنوع مذهبی در کالبد شهر- ساختار از پیش طراحی نشده شهر ارومیه- بازار اصلی‌ترین هسته شهر و مکان بروز شکل‌های اجتماعی، اقتصادی و مذهبی شهر- در مورد سلسله‌مراتب ارتباط‌دهنده در ارومیه در دوره قاجار، به‌وضوح فضای خصوصی، نیمه‌خصوصی، نیمه عمومی و عمومی در مجموعه‌ای از خانه‌ها و هشتی‌ها، بن‌بست‌ها و کوچه‌های فرعی، راسته کوچه‌ها و معابر عمومی و خیابان‌ها قابل‌شناسایی بوده‌اند- وجود ارتباط غیرمستقیمی بین عرض راه دسترسی با مرتبه و میزان خلوت‌گزینی ساکنین (نظریان و همپانزاد، ۱۳۹۲: ۴۰).

انقلاب مشروطه و پهلوی اول (۱۳۲۰-۱۲۸۴): ابعاد سه‌گانه تولید فضاهای شهری

بعد اول: ساختار اجتماعی مسلط: - پس از به دست آوردن سلطنت و خلع قاجاریه توسط رضاخان، کنترل اقتصادی ایران نیز به دست وی افتاد و در نتیجه او به شکل میانگین، یک‌سوم بودجه سراسری را به بخش نظامی و تقویت ارتش نوین اختصاص داد. لشکر رضاییه (لشکر ۶۴ پیاده ارومیه کنونی) اولین یگان نیروی زمینی ارتش در ارومیه بود که در سال ۱۳۰۰ ه.ش تشکیل شد. - رضاخان به سرکوب جنبش‌های ملی همچون جنبش محمد خیابانی در آذربایجان، سرکوب نیروهای دموکرات آذربایجان، سرکوب جنبش اسماعیل سمیتقو در ارومیه دست زد. با انجام این اقدامات بود که قدرت‌های محلی رو به تضعیف گرایید و حکومت توانست هرج‌ومرج و ناامنی ارومیه را تا حدود زیادی نابود کند- تغییرات تقسیمات سیاسی و تعیین ارومیه به‌عنوان مرکز استان- ساخت ادارات بسیار در ارومیه با تبدیل آن به مرکزیت استان که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: تشکیلات دادگستری یا همان عدلیه (۱۲۹۸ ه.ش)، محکمه صلحیه (۱۳۰۲ ه.ش)، دادگاه شهرستان و بخش (۱۳۰۶ ه.ش)، دادگاه شهرستان ارومیه (۱۳۰۷ ه.ش)، اداره ثبت (۱۳۱۲ ه.ش) و به رسمیت شمردن مالکیت خصوصی، اداره معارف (۱۲۹۸ ه.ش)، اداره آمار و ثبت‌احوال (۱۳۰۶ ه.ش)، اداره راه یا همان طرق و شوارع در سال ۱۳۰۶ ه.ش (آسیوندزاده، ۱۳۸۴)- ایجاد نظام آموزشی گسترده که بروز آن در شهر ارومیه به شکل تأسیس مدارس گوناگون شد. مدارس احمدیه و مظفریه توسط اداره معارف (۱۲۹۸)، مدرسه هدایت (۱۳۰۳ ه.ش) و دانش‌سرای مقدماتی رضاییه یا همان دبیرستان چمران فعلی (۱۳۰۴ ه.ش)، مدرسه احمدیه (پهلوی و بزرگ‌مهر) در سال ۱۳۰۵ ه.ش، مدرسه صائب (۱۳۰۸ ه.ش)، دبیرستان «شاهدخت پهلوی» همان «لعیا» (۱۳۱۱ ه.ش) در این دوره ساخته شدند. همچنین در دارالتربیه ارومیه (۱۳۰۱ ه.ش) یک باب مدرسه ۵ کلاسه شبانه‌روزی وجود داشت. دبیرستان «پهلوی» یا همان «رضاشاه کبیر» یا «شریعتی» یا «۲۲ بهمن» نیز در سال ۱۳۱۲ ه.ش ساخته شد- ورود سریع‌تر تفکرات غربی و مدرنیته به ارومیه به علت قرارگیری بر مسیر سفرهای شاهان به اروپا (یزدانی و شجاعی دیوکلائی، ۱۳۸۸)، (بنیاد ایران‌شناسی آذربایجان غربی)، (آسیوندزاده، ۱۳۸۴).

بعد اول: ساختار اقتصادی-سیاسی مسلط: چرخه اول: - تقویت زیرساخت‌های خدماتی و ارتباطی در ارومیه- تسلط سرمایه‌داری بر اقتصاد و تولید جامعه- تغییر الگوی اقتصادی شهرها- تحمیل مصرف‌گرایی سرمایه‌دارانه به جامعه شهری- تبدیل الگوی اقتصادی ارومیه از کشاورزی محوری به فعالیت‌های خدماتی، تجاری، دولتی سرمایه‌دارانه- یکی از مهم‌ترین عناصر مدرنیته بانک‌ها بودند تأسیس بانک ملی و بانک کشاورزی و عمران روستایی در ارومیه (یزدانی و

شجاعی دیوکلائی، ۱۳۸۸). (بنیاد ایران‌شناسی آذربایجان غربی). (آسیوندزاده، ۱۳۸۴).

بعد اول: ساختار اقتصادی-سیاسی مسلط: چرخه دوم: - به علت افزایش خدمات در شهرها، سکونتگاه‌های شهری از جمله ارومیه به مکان‌های زیستی مطلوب‌تری نسبت به سایر سکونتگاه‌ها تبدیل شده بودند- عدم تبدیل شهر به فضایی برای سرریز انباشت سرمایه در این دوره- سرمایه‌گذاری‌های محدود در فضاهای شهری- بروز عناصر مدرنیته در شهر- تبدیل شهر ارومیه به مرکز مصرف‌گرایی - ایجاد طبقه زمین‌دار شهری جدید به دنبال افزایش ارزش مبادله‌ای زمین- ارزشمند شدن تدریجی زمین شهری.

بعد اول: ساختار اقتصادی-سیاسی مسلط: چرخه سوم: -ساخت ارتش نوین لشکر رضاییه (لشکر ۶۴ پیاده ارومیه کنونی) - سرکوب گسترده نیروهای مرکزگرایز و قدرت‌های محلی و ایلات- سرکوب اسماعیل سیمیتقو رهبر نافرمان بزرگ ایل شکاک- تقویت نظام آموزشی و تربیت معلم-گسترش آموزش همگانی و تخصصی- تأسیس دانش‌سراهای مقدماتی- ساخت مدارس مدرن دخترانه و پسرانه- تأسیس اداره صحتیه ارومیه، اداره آبله‌کوبی عمومی و اولین داروخانه - تأسیس سازمان شیر و خورشید با یک بیمارستان و درمانگاه سراپایی در ارومیه.

بعد دوم: دیدگاه‌ها و برنامه‌های فن سالاران:- جایگزینی شهر طراحی‌شده به‌جای شهر ارگانیک نقشه ۱۳۱۲ - ورود اصطلاحات جدیدی همچون خیابان‌های صلیبی، الگوی سده ۱۹ اروپا، الگوی شطرنجی، زونینگ یا منطقه بندی به شهرسازی - استفاده از شیوه هوسمان در شهرسازی و خیابان‌کشی‌ها و تقسیم ارومیه به ۴ قسمت توسط خیابان‌کشی‌های جدید.

بعد سوم: کنش ساکنین: -پیشروتر بودن آذربایجان در مشروطه‌خواهی از تهران- حضور اکثریت پیشگامان و اندیشه پردازان مشروطه در منطقه آذربایجان- همسایگی با عثمانی، زبان مشترک با ترکیه و قفقاز از عواملی بود که موجب آشنایی بیشتر آذربایجانی‌ها با علوم جدید اروپا شده بود- مشروطه خواهان بزرگی در آذربایجان و ارومیه همچون عسکرآبادی، اسماعیل افشار، باقرخان رئیس، حبیب الله آقازاده، محمود غنی‌زاده سلماسی، محمود اشرف زاده وجود داشتند اما مخالفت درصد قابل‌توجهی از مردم کشاورز آذربایجان با مشروطه به علت تحت سلطه بزرگ مالکان بودن بود-همراه شدن تجار آذربایجان با مشروطه به علت تسلط اتباع خارجی بر اقتصاد و تجارت این منطقه پس از پایان جنگ‌های روسیه و ایران- تشدید سرعت ورود افکار سیاسی جدیدی همچون مشروطه‌خواهی به آذربایجان به دنبال رشد سرمایه‌گذاری خارجی و حضور اتباع خارجی در آن منطقه- وجود مشروطه خواهان بزرگ در ارومیه -نارضایتی عمومی مردم ارومیه در این دوره به شکل شورش‌های متفاوت بروز می‌یافت. پس‌ازاینکه عباس میرزا قاجار از ارومیه خارج شد (در جنگ ایران و روس) ارومیه در سال ۱۲۴۳ ق به اشغال روس‌ها درآمد. در سال‌های ۱۲۴۸ و ۱۲۴۷ و ۱۲۶۹ و ۱۲۷۰ و ۱۲۸۳ ق وبا و طاعون در شهر کشتار بسیاری کرد (آسیوندزاده، ۱۳۸۴). هم‌چنین شورش شیخ عبیدالله که در اثر ظلم مالیاتی و بی‌کفایتی حکام دولتی در دوره قاجار رخ داد شهر ارومیه را به شکل وسیعی تحت تأثیر خود قرار داد (آسیوندزاده، ۱۳۸۴) و از تأثیرات آن کشته شدن مردم بود که به طبع در کاهش رشد جمعیت تأثیر داشت.

فضای تولیدشده: -ساخت عناصر مدرنیته به‌وفور (سینما، پاساژ، و ...) - تغییرات و بازسازی گسترده در شهر و فضاهای شهری برای رسیدن به دگرگونی‌های صنعتی، اقتصادی و اجتماعی- از بین رفتن بافت کهن شهر توسط دو خیابان صلیبی - تبدیل خیابان به عنصر مسلط و نیرومند شهری - تأسیس بلدیة در سال ۱۳۰۷ و سنگ‌فرش کوچه‌ها و محلات ارومیه و سامان‌دهی پیاده‌روها- شناخته شدن ارومیه به‌عنوان یکی از پیشگامان شهرسازی و یکی از زیباترین شهرهای ایران- توسعه و رشد پیوسته ارومیه در این بازه- تبدیل تدریجی کارکرد خیابان‌های احداث‌شده به‌صورت تجاری خدماتی

-ایجاد خیابان‌ها و میدان مرکزی به همراه عریض سازی گذرگاه‌های سنتی- ایجاد زمینه برای ورود اتومبیل درون فضاهای شهری و برای رفع نیازهای جدید زندگی شهری و صنعتی- خیابان‌کشی‌های سریع و عجولانه- ازهم‌گسیختگی بافت کهن شهر از نظر ساختار فضایی کالبدی- کارکردگرایی بیشتر شهرها- ساخت سه خیابان پهلوی، شاهپور و داریوش (امام، مطهری و منتظری کنونی) و میدان مرکز در تقاطع این سه خیابان و ساخت میدان حکومتی ایالت در مقابل ورودی پادگان با ساختمان ایالت (شهرداری) و ساختمان ستاد لشکر پیرامون میدان ایالت- تبدیل دو باغ بزرگ «سیاوش» و «دلگشا» به پادگان- تغییر نام شهر ارومیه به رضائیه- تسلط وضعیت نظامی و امنیتی بر شهر- پر شدن خندق اطراف شهر ارومیه و از میان رفتن باقی‌مانده‌های برج و بارو و دروازه ورودی شهر- گسترش محله‌های جدید در اطراف میدان ایالت- برون‌گرا شدن شهرسازی و معماری- امکان گسترش شهر به همه سو با از میان رفتن باروی شهر- تبدیل رشد درون‌زای شهر به گسترش برون‌زا- به حاشیه رانده شدن مراکز محله‌های قدیم- رو کردن خانه‌ها به خیابان‌ها- تبدیل خیابان به مفهوم جدیدی از فضای شهری- ایجاد ادارات فراوان- تشکیل فضاهای اداری به‌عنوان نوعی فضای جدید و مؤثر در شهرها- گسترش فضاهای صنعتی با بناهای مقتدر و با عظمت- ایجاد زیرساخت‌های گسترده و پیشرفته- گسترش خدمات عمومی همچون فاضلاب، برق، آب آشامیدنی- ساخت محله‌های جدید، فضاهای تفریحی مدرن و پارک‌ها، باغ و بوستان و گردشگاه‌ها- بروز شاخصه‌های تجدد در شهرسازی و شهر ارومیه- تخریب آثار دوره قاجار با اتکا به حذف نشانه‌های عقب‌ماندگی- شکل‌گیری ساختار اصلی شهر به شکل شبکه‌ای پراکنده در جداره خیابان‌ها- الگوی شطرنجی بافت جدید- فرسودگی کالبدی و اجتماعی شدید محله‌های قدیمی شهر- نقل مکان ساکنین محله‌های مرفه اطراف بازار به پیرامون دروازه‌های شهر- انتقال کانون حیات شهری از پیرامون بازار سرپوشیده شهر به بیرون از آن- جابه‌جایی ثروتمندان از محله‌های قدیمی و فشرده شهر به محله‌های تازه‌ساخت با فضای باز (آسیوند، ۱۳۸۴).

پهلوی دوم: ابعاد سه‌گانه تولید فضاهای شهری

بعد اول: ساختار اجتماعی مسلط: انجام انقلاب سفید و اصل اصلاحات ارضی در راستایاز بین بردن نظام ارباب‌رعیتی- پیش از اصلاحات ارضی در آذربایجان غربی به‌خصوص شهر ارومیه، وضعیت روستاییان زیر تسلط اربابان بغرنج بود. در اوایل انجام اصلاحات ارضی وضعیت بسیاری از روستائیان به نسبت بهتر شد و در سال‌های آغازین دهه ۱۳۴۰ ه.ش مهاجرت به شهر بسیار کم بود. اما به تدریج وضعیت بیشتر روستاییان رو به وخامت رفت. به قسمتی از روستاییان اعم از کارگران کشاورزی زمینی تعلق نگرفت در نهایت آن‌ها جزو اولین کسانی بودند که در اوایل این دهه به شهرها پناه بردند- پس از اصلاحات ارضی، بزرگ مالکین مبالغ هنگفتی بابت واگذاری زمین‌های خود از دولت دریافت کردند و سرمایه‌های خود را روانه شهرها کردند تا ثرویشان را در راه کسب سود بیشتر در زمینه تجارت، صنایع، ساختمان‌سازی، مراکز خرید به‌کارگیرند. همین امر موجب رونق گرفتن شهر ارومیه گشت. هم‌چنین قرارگیری ارومیه در دروازه دسترسی به اروپا، حضور ادیان مختلف در این شهر، وجود دریاچه ارومیه، طبیعت و آب‌وهوای مناسب و علاقه خاندان پهلوی به ارومیه موجب شده بود تا فرح پهلوی ارومیه را «پاریس ایران» بنامد و مسافرتین زیادی از جای‌جای ایران به این شهر سفر کنند. همین دلایل موجب شده بود که روند مدرنیزاسیون، سکولاریسم و اشاعه مصرف‌گرایی که ویژه حکومت پهلوی بود در شهر ارومیه سرعت گیرد و ارومیه به شهری جذاب و دارای فرصت‌های شغلی بیشتر تبدیل گردد- با گذار اصلاحات ارضی از هر مرحله به مرحله دیگر، تدریجاً خانوارهای دارای زمین کمتر شده و به‌ناچار به جمع کارگران روستایی اضافه‌شده و به شهرها مهاجرت کردند. اکثر این افراد در آینده به فرودستان و حاشیه‌نشین‌های شهری تبدیل می‌شدند. با افزایش این مهاجرت‌ها، رشد طبیعی جمعیت این شهر شدت یافت- گسترش نهادهای مالی بزرگ سرمایه‌داری همچون

بانک‌ها که در شهرها و احداث بانک‌های جدید در شهر ارومیه.

بعد اول: ساختار اقتصادی-سیاسی مسلط: چرخه اول: - رشد انفجاری جمعیت و رشد اقتصادی متکی به خدمات، زمین و مسکن نیز با توان هر چه بیشتر از ارزش مصرفی دور شده و به حیطة ارزش مبادله‌ای وارد شدند و درگیر بورس‌بازی گشتند. در نتیجه این امر اسکان خانوارها را به شدت طبقاتی شد. - در اختیار قرار گرفتن نیروی کار مزدی در دست سرمایه‌داران با اصلاحات ارضی - آغاز انباشت اولیه صنعتی به شکل گسترده - آزاد کردن دهقانان از زمین - ایجاد تعداد زیادی از نیروی کار ارزان قیمت - ایجاد کشاورزی سرمایه‌دارانه.

بعد اول: ساختار اقتصادی-سیاسی مسلط: چرخه دوم: - هجوم دهقانان بی زمین به شهرها برای فروش نیروی کارشان - تبدیل ارومیه به شهری جذاب و دارای فرصت‌های شغلی بیشتر - اسکان اکثریت توده‌های روستایی فرودست در حاشیه‌نشین‌های شهر و محلات تهی‌دست - واگذاری زمین به کارمندان و افسران ارتش و دادن تسهیلات مالی به آن‌ها - شکل‌گیری محلات بر اساس طبقات اجتماعی - تغییرات کاربری اراضی شهر به شکل گسترده.

بعد اول: ساختار اقتصادی-سیاسی مسلط: چرخه سوم: - ادامه روندی مشابه به دوره پهلوی اول در مورد اقدامات آموزشی، درمانی، نظامی و ... در این دوره - گسترش مدارس و آموزش عمومی - تأسیس مدارس بیشتر در ارومیه مدرسه کمالیه (۱۳۲۳)، مدرسه اسلامی (۱۳۲۴) و دبیرستان دخترانه همام رضاییه در سال ۱۳۳۳ ه.ش تأسیس شدند - گسترش دانشگاه‌ها در جهت تقویت آموزش تخصصی - تأسیس دانشکده کشاورزی در سال ۱۳۳۴ و نیز دانشگاه ارومیه ۱۳۴۴ ه.ش در مسیر جاده بند - برنامه‌ریزی مستقل بخش بهداشت و درمان - اجرای طرحی بهداشتی با مشارکت سازمان جهانی بهداشت در ارومیه و ادغام حدودی خدمات بهداشتی و درمانی با هم در آن - ایجاد ضرورت ساخت بیمارستان‌ها به دست افراد به علت اوضاع نابسامان سلامتی و بهداشت و ضعف حکومت در کنترل آن - تأسیس بیمارستان‌های خصوصی شفا و صولتی در ارومیه.

بعد دوم: دیدگاه‌ها و برنامه‌های فن سالاران: - تهیه اولین طرح‌های شبکه‌بندی توسط مهندسين خارجي برای بعضی شهرهای ایران و شهر ارومیه توسط «سپاهیان صلح» در برنامه عمرانی دوم - تهیه اولین طرح جامع ارومیه در سال ۱۳۴۹ در برنامه عمرانی چهارم و اجرای آن در سال ۱۳۵۵ و افزایش مساحت و گسترش محدوده شهر ارومیه - توسعه شهر ارومیه در این دوره به سمت همه نقاط شهر به‌ویژه شمال، جنوب و جنوب غربی - تهیه اولین طرح تفصیلی ارومیه با مساحت ۲۵۰۰ هکتار در برنامه عمرانی پنجم (زبردست و شاد زاویه، ۱۳۹۰: ۹۶).

بعد سوم: کنش ساکنین: - تشکیل فرقه دموکرات آذربایجان و اتحادیه جوانان دموکرات کردستان در ارومیه موجب گسترش تفکرات کمونیستی در این شهر شد و تأثیرات خود را بر اعتراضات مردمی در دهه‌های بعدی گذاشت.

- بروز اعتراضات علیه رژیم در سطح شهر ارومیه در سال‌های پایانی حکومت پهلوی - گسترش گرایش و عضویت برخی مردم در احزاب و سازمان‌های مارکسیستی در ارومیه - همکاری ساکنین ارومیه به همراه قشر روحانی شهر با رهبری حجت‌الاسلام حسنی که شدیدترین و گسترده‌ترین اعتراضات را سازمان می‌دادند و باعث تبدیل خیابان امام و مسجد اعظم شهر ارومیه به مرکز مبارزات انقلابیون شد که در واقع فضاهای شهری مرکز شهر ارومیه نقش اجتماعی را بر عهده گرفتند تا در مواقع حیاتی به‌عنوان محل تجمعات، نقش خود را ایفا کردند. - مبارزات خیابانی انقلابیون ارومیه علیه رژیم - انجام مبارزات مسلحانه شهری در شهر ارومیه - تشکیل فرقه دموکرات آذربایجان و اتحادیه جوانان دموکرات کردستان در ارومیه و عضویت برخی در آن - تبدیل فضاهای شهری ارومیه به میدان جنگ انقلابیون و نیروهای رژیم - نارضایتی عمومی از رژیم پهلوی - اعتصاب و تظاهرات عظیم مردم شهر ارومیه علیه رژیم پهلوی در سال ۱۳۵۷ - واقعه

بزرگ مسجد اعظم و سنگر بندی خیابان‌ها در آن - شرکت پر قدرت بازاریان در روند انقلاب اسلامی و حمایت مالی آنان از انقلابیون.

فضای تولیدشده: - رشد جمعیت و هجوم جمعیت مهاجر به ارومیه در پی انجام اصلاحات ارضی و اثرات مستقیم و غیرمستقیم آن - گسترش و توسعه فضایی شهرهای موجود در اثر ورود مهاجران - حرکت خزنده شهر به سوی زمین‌های کشاورزی حاشیه شهر - ایجاد زمینه ساخت محلات نابسامانی چون علی‌آباد، کاظم‌آباد، شاهرخ‌آباد - مهاجرت اقوام کرد زبان به سوی شهر ارومیه و ایجاد مجتمع‌های روستایی حاشیه‌نشین همچون طرزلو - هجوم و سکونت مهاجران به زمین‌های بایر بخش شمالی شهر و ایجاد محله حاشیه‌نشین «اسلام‌آباد» - تغییر کاربری اراضی کشاورزی، باغات، مزارع و زمین‌های خارج از شهر به کاربری شهری و با مجوز رسمی شهرداری - انجام کارهای عمرانی و زیربنایی مهم و وسیع - ایجاد چندین بولوار مهم و اصلی در شهر - احداث خیابان‌های عسکرآبادی (بعثت کنونی)، «اقبال»، «باکری» - افزایش نقدینگی به دنبال افزایش درآمدهای نفتی و تأثیر آن بر توسعه جهش‌گونه شهرها در دهه ۱۳۵۰ و افزایش وسعت شهر ارومیه به ۱۴۰۰ هکتار - سوق رشد کالبدی شهر به سمت اراضی باغی و زراعی جاده سلماس توسط نهادهای مدیریت شهری (مهندسين مشاور پديده مساحت، ۱۳۸۵: ۱۷۶).

دوره پسا انقلاب اسلامی و جنگ (۱۳۶۸-۱۳۵۷): ابعاد سه‌گانه تولید فضاهای شهری

بعد اول: ساختار اجتماعی مسلط: - تأثیر منفی جنگ در شهر ارومیه - به وجود آمدن رکود اقتصادی به دلیل جنگ وجود فضای ملتهب پسا انقلابی - وجود فضای ترس و وحشتناک به دلیل وقوع جنگ در ارومیه.

بعد اول: ساختار اقتصادی - سیاسی مسلط: چرخه اول: - کاهش تولیدات ناشی از وقوع جنگ - تشدید اشکال سنتی پس‌انداز در قالب صرف خرید طلا، ارز و کالاهای مصرفی - اجرای سیاست‌باز توزیع مازاد اجتماعی از بالا به پایین توسط دولت - جلوگیری از خصوصی‌سازی و دولتی کردن اقتصاد.

بعد اول: ساختار اقتصادی - سیاسی مسلط: چرخه دوم: - تکمیل خانه‌های نیمه‌کاره و ساخت مجتمع‌های مسکونی توسط دولت - تبدیل شهرها به مقصد مهاجرین به علت جاذبه‌های ایجادشده به علت تغییرات صورت گرفته - وقوع سیلی از مهاجرت به شهرها در اثر شروع جنگ هشت‌ساله - بالا گرفتن مشکل مسکن - مصادره زمین‌های شهری توسط افسار فرودست در نتیجه بالا رفتن قیمت زمین و اجاره‌ها همراه با ورود سیل مهاجران.

بعد اول: ساختار اقتصادی - سیاسی مسلط: چرخه سوم: - تصویب طرح «شبکه بهداشتی - درمانی کشور» (۱۳۶۳ ه.ش) - این طرح در شهرستان و شهر ارومیه نیز اجرایی شد - بریده شدن دست بخش خصوصی تا حدود زیادی از سرمایه‌گذاری در بخش درمان و بهداشت - در سال ۱۳۶۵ ه.ش ۱۰۸ کلینیک و خانه بهداشت در شهرستان ارومیه وجود داشت - تأسیس بیمارستان طالقانی (۱۳۵۹)، ۵۲۳ ارتش (۱۳۶۴) - ایجاد نهادهای نظامی و امنیتی گسترده (کمیته انقلاب و ادغام آن با شهرداری و ژاندارمری و تشکیل نیروی انتظامی، سپاه، بسیج، شورای انقلاب، دادگاه انقلاب) - ایجاد سازمان نهضت سوادآموزی (۱۳۵۸ ه.ش) در راستای آموزش خواندن و نوشتن به محرومان و ارتقای آگاهی و دانش بزرگسالان - تأسیس دانشگاه رضاییه، تأسیس دانشکده علوم، دانشکده پزشکی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشکده فنی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ارومیه و دانشگاه پیام نور - اجرای سیاست آموزش رایگان و همگانی.

بعد دوم: دیدگاه‌ها و برنامه‌های فن سالاران: - درگیری برنامه‌ریزی شهری در اتفاقات و بحران‌های انقلاب - وجود بدبینی به برنامه‌ریزی شهری رژیم پهلوی - احساس نیاز به برنامه‌ریزی مطابق تحولات جدید - عدم وجود امکان برنامه‌ریزی مشخص در این دوره به دلیل وجود مشکلات شرایط انقلابی، کمبود بودجه و هرج‌ومرج و ... - تقلیل شهرسازی به رشد

و گسترش شهر، تفکیک اراضی، احداث خیابان‌ها و ساخت مسکن فوری در نتیجه فقدان برنامه‌ریزی مشخص شهری و همچنین وجود بحران‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی - معماری این دوره تحت تأثیر معماری سال‌های پایان پهلوی. بعد سوم: کنش ساکنین: - بالا گرفتن درگیری‌های گروه‌های مخالف و طرفدارانشان و وقوع مبارزات مسلحانه شهری - بروز مطالبات عدالت‌خواهانه در فضای شهری - جنبش مصادره خانه‌ها و آپارتمان‌های خالی توسط گروهی از اқشار فرودست در برخی از شهرهای ایران - مصادره زمین‌های خلوت مرکز شهر، پیرامون و بیرون از شهر به شکل انفرادی و آرام‌آرام توسط اқشار فرودست با بالا رفتن قیمت زمین و اجاره‌ها، وقوع جنگ و افزایش مهاجرین و آوارگان به شهرها. فضای تولیدشده: - وقوع انقلاب و آغاز جنگ مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر شهر و فضاهای شهری ارومیه - مهاجرت روستاییان و ساکنان مناطق ناامن مرزی به شهر ارومیه - مهم‌ترین عوامل مهاجرت روستاییان به شهر ارومیه: وقوع جنگ، انجام طرح‌های دولتی متمرکز در این شهر، مرکزیت اداری، سیاسی و نظامی ارومیه، مشکلات معیشتی و عدم وجود فرصت‌ها و مشاغل مناسب در روستاها و بسط فعالیت‌های تجاری - خدماتی در شهر - رشد بی‌سابقه محدوده شهر ارومیه - نرخ مهاجرت به شهر ارومیه ۷۲/۵ (سال‌های ۶۵-۱۳۵۵) - رشد دو برابری جمعیت ارومیه از ۱۶۴ هزار نفر به ۳۰۰ هزار نفر (سال‌های ۶۵-۱۳۵۵) - گسترش چند برابری کالبد شهر به دنبال انفجار جمعیتی - اشغال زمین‌های کشاورزی حاصلخیز اطراف شهر و تغییر کاربری آن توسط مهاجرین - ساخت به یک‌باره مناطق و فضاهای مسکونی قارچ گونه و در جای‌جای شهر - سکونت تعداد بسیار بالایی از مهاجران در بخش‌های حاشیه‌نشین پیشین نزدیک محدوده شهر و یا چسبیده به خط مرزی آن (محله‌های اسلام‌آباد، سنگر، دیزج، علی‌آباد، طرزلو و مناطق مسکونی ساخته‌شده در مسیر جاده مهاباد) - تبدیل روستاهای چند خانواری و مناطق ناهموار بدون مالک شخصی نزدیک به شهر به مقصد مهاجرین - تأثیرگذاری بسیار هم‌بستگی قومی، مذهبی بر سکنی‌گزینی مهاجرین تهی‌دست در مناطق حاشیه‌ای - تبدیل تدریجی نواحی غرب و شمال شهر به هسته‌ها و محله‌های مسکونی مهاجران کرد و اهل سنت - تبدیل مناطق شرقی شهر به محله‌های مسکونی مهاجرنشین آذری زبان - تشکیل بافت جدیدی دور بافت قبلی شهر - انجام اقدامات عمرانی بسیاری در شهرها مانند خیابان‌کشی و آسفالت کوچه‌ها و معابر، لوله‌کشی شهرها، ایجاد ساختمان‌ها و ادارات جدید، ایجاد پارک‌ها و ... توسط دولت - افزایش ساختمان‌سازی و رونق صنعت ساختمان به دنبال مجموعه اقدامات عمرانی دولت و افزایش تقاضای مسکن توسط مهاجرین - ساخت خیابان‌های مستقیم و عمود بر عرض‌های مختلف در این دوره - ساخت بزرگراه‌های کمربندی در اطراف شهر همچون باهنر، خاتم‌الانبیا و رجایی، تا حدودی در تبعیت از حصار کهن شهر - نابودی بخشی از فضاهای مسکونی شرق خیابان اقبال بر اثر خرابی‌های ناشی از جنگ و تبدیل آن به فضای باز - شتاب‌زدگی و بی‌برنامگی در توسعه شهر - تشدید قطبی شدن شهر - فراموشی عناصر بارز شهرسازی و معماری - تشدید عدم تعادل در توزیع بخش‌های عمومی شهر و تشدید ناهماهنگی‌ها - تبدیل باغات و مزارع زیادی به توده‌های بی‌شکل ساختمان - زیرساخت رفتن بیشتر زمین‌های کشاورزی به علت کم بودن طبقات ساختمانی در شهر ارومیه نسبت به شهرهای بزرگ کشور - عدم درگیری وسیع شهر ارومیه در مشکلات بورس‌بازی زمین و بحران مسکن و در دسترس بودن زمین به اندازه کافی.

دوره بازسازی موتور انباشت سرمایه از طریق سیاست‌های تعدیل ساختاری (۱۳۶۹-۱۴۰۰): ابعاد سه‌گانه تولید فضاهای شهری

بعد اول: ساختار اجتماعی مسلط: - شکل‌گیری طبقه متوسط با حمایت دولت سازندگی از بخش خصوصی، تشویق مردم به سرمایه‌گذاری هر چند کوچک و تقویت وسیع بخش آموزش و قشر تحصیل‌کرده - جاگیری طبقه متوسط در اقتصاد -

مطالبه ایجاد نقش سیاسی از سوی طبقه متوسط و محکم کردن پای خود در حکومت و دولت با عنوان دفاع از جامعه مدنی- ورود تدریجی بخش خصوصی به بخش‌های بانکداری، هواپیمایی، راه‌آهن، پالایشگاه‌ها، شبکه‌های سد، آبیاری، بیمه و در دولت آقای خاتمی انجام سهمیه‌بندی بنزین، اعطای سهام عدالت، خصوصی‌سازی‌ها و واگذاری شرکت‌ها و صنایع دولتی همچون بخش‌های استراتژیک حمل‌ونقل، برق، مخابرات، بانکداری، سوخت و فولاد در دولت آقای احمدی‌نژاد.

بعد اول: ساختار اقتصادی-سیاسی مسلط: چرخه اول: -بازسازی گسترده زیرساخت‌های اجتماعی صدمه‌دیده از جنگ در دوران سازندگی- ایجاد زیرساخت‌های جدید، سدها، پل‌ها، مراکز ارتباطی و مخابراتی و در دوران سازندگی-افزایش محسوس تضاد طبقاتی و شکاف طبقاتی- سرمایه‌گذاری کمتر در بخش‌های مولد نسبت به زمین و مسکن به علت سود ده بودن بیشتر آن بخصوص در ارومیه.

بعد اول: ساختار اقتصادی-سیاسی مسلط: چرخه دوم: -کالا سازی فضای شهری به دنبال سیاست‌های دولت سازندگی- تصویب قانون خودکفایی شهرداری‌ها در سال ۱۳۶۲ ه.ش به دنبال سیاست کوچک‌سازی دولت- آغاز فروش تراکم در مقیاس‌های ملی، شهری و منطقه‌ای به دنبال قانون خودکفایی شهرداری‌ها- کشیده شدن سرمایه بیشتر به سمت املاک و مستغلات و ساخت خانه‌های لوکس در دوره سازندگی با کاهش موانع فعالیت‌های بخش خصوصی -گسترش فقر شهری و حاشیه‌نشینی در دولت آقای خاتمی -تهیه طرح‌های فراوان تأمین مسکن اقشار کم درآمد در دولت بهار -اجرای «سیاست زمین صفر» یا همان طرح عرضه مسکن ۹۹ ساله یا همان مسکن مهر -ورود مسکن مهر به بازار مستغلات و سودجویی بورس‌بازان و سوداگران از آن در دولت بهار.

بعد اول: ساختار اقتصادی-سیاسی مسلط: چرخه سوم: -انجام اقدامات بزرگ در حوزه آموزش پس از جنگ در شهر ارومیه -تأسیس دانشگاه‌ها در شهر ارومیه به شکل انفجاری- تأسیس و سرمایه‌گذاری بر روی مؤسسات آموزش عالی غیرانتفاعی-تأسیس پی‌درپی مجموعه دانشگاه‌های علمی و کاربردی وابسته به دانشگاه جامع علمی کاربردی- تأسیس دانشگاه فنی و حرفه‌ای شهید قاضی طباطبایی ۱۳۹۰- فعالیت بیش از ۱۴۰ آموزشگاه فنی و حرفه‌ای در شهر ارومیه- ساخت پارک علم و فناوری ۱۳۸۴- گسترش ساختارهای درمانی شهر ارومیه- ساخت بیمارستان‌های بزرگ و مهم در ارومیه-سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در حوزه درمان- ساخت بیمارستان‌های خصوصی سطح یک کشوری در ارومیه - تقویت و سازمان‌دهی نهادهای نظامی و شبه‌نظامی.

بعد دوم: دیدگاه‌ها و برنامه‌های فن سالاران: - افزایش قیمت زمین و مسکن، افزایش بورس‌بازی زمین، افزایش تراکم فروشی و افزایش سوداگری زمین در برنامه سوم- افزایش حاشیه‌نشینی یا اسکان غیررسمی به دنبال افزایش قیمت زمین و مسکن در نتیجه اجرای برنامه سوم- به تصویب رسیدن دومین طرح جامع شهری ارومیه در سال ۱۳۶۹ و افزوده شدن بیش از یک‌سوم مساحت شهر در سال پایه طبق آن- افزودن حدود ۱۲۰۰ هکتار زمین به داخل محدوده شهری طرح جامع ۱۳۶۸ ارومیه به دنبال تهیه طرح تفصیلی شهر و تصویب آن - اقدام به ساخت‌وسازهای شهری غیرمجاز توسط گروه‌های بانفوذ شهر و حتی عده از مهاجرین روستایی و حاشیه‌نشینان به دنبال اجرای طرح تفصیلی- گسترش سریع مساحت شهر در حال حاضر به علت نبودن طرح تفصیلی بعد از سال ۱۳۷۳ - دومین طرح تفصیلی ارومیه با مساحت ۵۲۱۵ هکتار در سال ۱۳۶۹ ه.ش و سومین طرح تفصیلی ارومیه با مساحت در سال ۱۳۸۳ ه.ش و ابلاغ آن در سال ۱۳۸۹ - آغاز مطالعات طرح تفصیلی سوم از سال ۱۳۹۱ ه.ش و تمرکز آن بیشتر بر روی توسعه عمودی شهر- تهیه سومین طرح جامع ارومیه در سال ۱۳۸۸ ه.ش- شکوفایی معماری در پی ایجاد ساخت‌وسازهای گسترده در شهرها در پی

پایان جنگ - محدودیت معماری به فضاهای شهری و بناهای متعلق به طبقات فوقانی جامعه بعد سوم: کنش ساکنین: جهش قابل توجه نرخ تورم، بالا رفتن قیمت ارز، افزایش بدهی‌های خارجی و وخامت وضعیت معیشتی فرودستان جامعه - بروز اعتراضات در شهرهای مختلف ایران از جمله ارومیه در واکنش به وضعیت ناگوار ناشی از خرابی‌های جنگ - تجمع عده‌ای از ساکنین حاشیه بزرگراه خاتم‌الانبیا (مناطق وکیل‌آباد، اسلام‌آباد، حسین‌آباد، علی‌آباد و روستای حاجی پیرلو) در سال ۱۳۸۹ در اعتراض به عدم وجود امکانات عبور ایمن از بزرگراه - وقوع اعتراضات خیابانی چندین هزار نفری مردم ارومیه در شهریور ۱۳۹۰ نسبت به سیاست‌های محیط‌زیستی در مورد دریاچه ارومیه فضای تولیدشده: - گسترش زیاد شهر ارومیه همراه با تبدیل اراضی زراعی و باغی و ادغام روستاهای حریم در محدوده شهر - گسترش شهر ارومیه به دو صورت قانونی و غیرقانونی - تغییرات کاربری قانونی زمین‌ها با عنوان تخصیص زمین به مالکان خصوصی و تعاونی‌های مسکن ادارات و به هدف تأمین مسکن محرومان و طراحی و اجرای طرح‌های تفصیلی - عدم توان پیش‌بینی اتفاقات پیشروی شهرها توسط برنامه‌ریزان شهری - بالا رفتن میزان مهاجرت به شهرها و گسترش شهر ارومیه - رشد ۹۵ درصدی گستره شهر ارومیه تنها در یک فاصله زمانی بیست‌ساله ۱۳۶۵ - ۱۳۸۵ - رشد افقی فضاهای مسکونی شهر ارومیه است - رونق شهرک‌سازی در شهر ارومیه - رونق ساختمان‌سازی توسط انبوه‌سازان بخش خصوصی و رونق صنعت ساختمان به دنبال اجرای سیاست‌های مسکن حمایتی دولت - پولی شدن شدید استفاده از فضاهای شهری - واگذاری ۲/۸ درصد از کل اراضی شهری توسط دولت (۹۰ - ۱۳۸۰) - ایجاد و ساخت مسیرهای ارتباطی در سطح شهر - طبقاتی شدن شدید مناطق پنج‌گانه شهر ارومیه و تفاوت در امکانات و خدمات شهری آن‌ها - طبقاتی شدن خیابان‌های شهر ارومیه و ایجاد خیابان‌های مجلل و گران در شهر - خصوصی شدن شدید فضاهای شهری به‌خصوص در محلات و خیابان‌های گران‌قیمت.

بحث

در این تحقیق، سه بعد تولید فضا به سه دسته اصلی و عامل تقسیم شدند. در بعد اول، ساختار اجتماعی و ساختار اقتصادی سیاسی جامعه موردبررسی قرار گرفت. در بعد دوم، نظرات و دیدگاه‌های تکنوکرات‌ها و برنامه‌ها و طرح‌های مختلف موردبررسی قرار گرفتند. در نهایت، بعد سوم به کنش‌های ساکنین و اعتراضاتشان اختصاص یافت. از آنجایی که مشاهده شده است که هر یک از این عوامل به نحوی نقش خود را در شکل‌گیری فضا ایفا می‌کنند. که فضا از پیش تعیین نشده است و عوامل گوناگونی در تدوین و شکل‌دهی آن نقش دارند و فضاهای شهری ارومیه بر اساس ضروریات انباشت سرمایه شکل گرفته‌اند که نتیجه تحقیق با نتیجه کتاب انگلس^۱ (۱۹۸۷) به‌عنوان «وضع طبقه کارگر انگلستان» تولید فضاهای صنعتی و مناطق کارگر نشین در انگلستان به دنبال ضروریات کسب سود حداکثری سرمایه‌داران شکل گرفته است. در نهایت سود خواهی سرمایه‌داران انگلستان موجب تولید فضاهایی آلوده، متشنج و پر از ایراد برای کارگران انگلستان شده است همسو می‌باشد. همچنین با نتیجه تحقیق اسماعیل‌زاده و همکاران (۱۳۹۷) که عوامل مؤثر بر تولید فضا در نواحی پیرا شهری شهر ارومیه را مؤلفه‌های نظام سرمایه‌داری، تنوع اقتصادی، حاشیه‌نشینی، سیاست‌های نوسازی، مدیریت ناکارآمد و ضعف قوانین می‌داند همسو می‌باشد. همچنین اثبات تأثیر بعد سیاسی در شکل‌گیری فضا با تحقیق بالابان^۲ (۲۰۱۰) دخالت سوداگرانه سیاسیون را مهم‌ترین عامل مؤثر در شکل‌گیری فضاهای شهری می‌داند همسو می‌باشد. همچنین فضای شهری نتیجه انباشت سرمایه با نتیجه پژوهش شفیع‌ی ثابت و صدیقی (۱۳۹۵) که به

1. Engles
2. Balaban

کالایی شدن مکان و فضا در نظام سرمایه‌داری برای تولید سود اشاره می‌کند همسو می‌باشد. همچنین تحقیق منوچهری و راهنمایی که هدفی تقریباً مشابه با نتیجه شکل‌گیری فضا بر اساس انباشت سرمایه می‌باشد دارد بسیار همسو می‌باشد و بیان می‌کند یک شهر- زندگی به یک شهر- سرمایه و در نهایت به شهر- کالا تبدیل شده است. اما از آنجایی که پژوهش‌های مشابه این پژوهش در شهر ارومیه وجود ندارد پیشنهاد می‌شود پژوهشگران بیشتری دست به انجام تحقیقاتی مشابه بزنند تا بانک اطلاعاتی-پژوهشی این موضوع تقویت گردد.

نتیجه‌گیری

همان‌طور که در پژوهش دیدیم فضا یک موجودیت اجتماعی است و هر موجودیت اجتماعی از عوامل گوناگون جامعه‌اش تأثیر می‌پذیرد. بنابراین یک فضا در خلأ و پیش از حضور عوامل اجتماعی شکل نمی‌گیرد. علاوه بر این می‌توان این عوامل گوناگون را در سه بعد به هم پیوسته فضا جای داد. در این پژوهش سه بعد تولید فضا هر کدام به چند دسته و عامل تقسیم‌بندی شدند. بعد اول شامل فضای سیاسی و اجتماعی، اقتصاد سیاسی جامعه مورد بررسی بود. بعد دوم شامل نظرات و دیدگاه‌های تکنوکرات‌ها و برنامه‌ها و طرح‌های گوناگون می‌شد. در نهایت بعد سوم به کنش ساکنین، تلاش آن‌ها برای رسیدن به حق شهر و اعتراضاتشان مربوط بود. بنابراین در پژوهش حاضر فرآیند تولید فضا با توجه به عوامل تأثیرگذار مذکور مورد بررسی قرار گرفت. از آنجایی که مشاهده شد که این عوامل هر کدام به گونه‌ای نقش خود را بر شکل‌گیری فضا دارند لذا می‌توان گفت که در صورت حذف هر کدام از آن‌ها، تمام فضای شکل‌گرفته دگرگون و متفاوت از فضای موجود می‌بود. در نتیجه تولید فضا در هر جامعه با شیوه تولیدی خاص خود و در هر شهر با ویژگی‌های منحصر به فردش، متفاوت از هر جامعه و شهر دیگر خواهد بود. بنابراین فضا از پیش ساخته نیست و عوامل گوناگونی در شکل‌دهی به آن نقش دارد. بیش از یک قرن است که شیوه تولید سرمایه‌داری ایجاد گشته است. امروزه می‌توان ادعا کرد این شیوه تولید مبتنی بر سود سرتاسر جهان را درنور دیده است. کشور ایران و شهر بزرگی همچون ارومیه نیز از این قاعده مستثنی نیستند. ردپای سرمایه‌داری در ایران را می‌توان از اواخر دوره قاجار ردیابی کرد. همان‌طور که در این پژوهش نیز بررسی شده است دوره پهلوی دوره محسوس تغییرات گسترده و اساسی برای آماده شدن جامعه ایران در راستای پذیرش سرمایه‌داری است. در پهلوی دوم نیز اقدامات دوره اول در پی گرفته می‌شود و در ادامه نیز بعد از انقلاب اسلامی، دولت‌های مختلف نیز با تأثیرپذیری از اقتصاد سیاسی فضا، تسلط تدریجی حالت سرمایه‌داری در جامعه ایران در فضاهای شهری را نشان می‌دهد.

لازم به ذکر است سرمایه‌داری در زمان‌ها و مکان‌های گوناگون با توجه به ویژگی‌های بومی و محلی آن منطقه شکل به نسبت گوناگونی به خود می‌گیرد. خود ویژگی‌های شهر ارومیه در نفوذ سرمایه‌داری در آن متفاوت بوده است. از طرفی از آنجایی که شیوه تولید اصلی‌ترین مسئله تأثیرگذار اجتماعی است بر تمام شئون جامعه‌اش تأثیر می‌گذارد. و از آنجایی که فضا نیز یک مسئله اجتماعی است از شیوه تولید تأثیر می‌پذیرد. همچنین این دو طبق دیالکتیک لوفوری بر یکدیگر تأثیر گذاشته و از هم تأثیر می‌پذیرند. در شهر ارومیه بنا بر مراحل مختلف تکوین سرمایه‌داری، فضاهای شهری گوناگونی شکل گرفته و تحول یافته‌اند. همچنین این فضاها به نحوه‌ای تأثیر خود را بر شیوه تولید گذاشته‌اند. برای توضیح بیشتر به شکل کلی، فضاهای شهری ایجاد شده و تحول یافته ارومیه را در دوره‌های گوناگون بررسی می‌کنیم:

جدول ۴. ارتباط بین مراحل تکوین سرمایه‌داری و ابعاد تولید فضا در شهر ارومیه

دوره	مراحل تکوین سرمایه‌داری	وضعیت فضا و ابعاد سه‌گانه آن	فضای تولیدشده در ارومیه
قاجار	- مرحله آغازین پیدایش سرمایه‌داری -عدم تسلط سرمایه‌داری بر جامعه ایران - تسلط فتودالیسم ویژه آسیایی بر جامعه	- تولید اکثر فضاها هم به دست حکومت و ساکنین در جهت وجه مصرفی آن و نه وجه مبادله‌ای - تولید فضای سرمایه‌دارانه به شکل محدود - وجود تعادل نسبی با تضاد ناچیز در بین سه بعد تولید فضا - دخالت بسیار محدود حکومت در فضاهای شهری به نسبت دوره‌های بعدی - ناچیز بودن قصد دولت سنتی قاجار برای تولید و تغییر فضا به نفع خود - نقش برجسته ساکنین در ساخت فضاهای ارگانیک شهری - کم بودن حس بیگانگی ساکنین نسبت به فضاهای شهری	- تجلی یافتن تنوع دینی، مذهبی و قومی در متن تنوع زیستی، شیوه‌های مختلف معیشت و فضاهای شهری - وجود بافت شهر به شکل کلیتی همبسته و یکپارچه شامل برج و بارو و دروازه‌های هفت‌گانه - شکل‌گیری آهسته و ارگانیک بازار، راسته‌بازارها و تیمچه‌ها و کاروان‌سراها - بافت شهر متراکم با شبکه‌ای پیچیده از راه‌ها با عرض محدود و کوچه‌های پیچ‌درپیچ - عناصر اصلی شکل‌دهنده کالبد شهر شامل: دیوار، خندق، دروازه‌ها، مجموعه بازار، مسجد جامع شهر، کلیسا، حمام‌ها، کاروان‌سراها، مدارس، ساختمان‌های حکومتی و محله‌های مسکونی - تغییرات ساختار فضایی اکثراً به تقلید از کشورهای غربی - بازتاب تنوع مذهبی در کالبد شهر - درون‌گرا بودن بافت اجتماعی محلات - فشرده‌گی بافت داخلی شهر - ساختار از پیش طراحی نشده شهر ارومیه - شکل‌گیری شهر بر اساس عوامل طبیعی و مصنوعی - محدودیت گسترش شهر تنها به علت وجود باروی دفاعی - بازار اصلی‌ترین هسته شهر و مکان بروز شکل‌های اجتماعی، اقتصادی و مذهبی شهر - وجود فضای خصوصی، نیمه‌خصوصی، نیمه عمومی و عمومی - وجود ارتباط غیرمستقیمی بین عرض راه دسترسی با مرتبه و میزان خلوت‌گزینی ساکنین
	- فراموشی زیرساخت‌های لازم را برای تولید فضای سرمایه‌داری با انقلاب مشروطیت - تغییرات گسترده در فضاهای شهری برای رسیدن به دگرگونی‌های صنعتی و تجاری - آغاز مداخلات مستقیم و سنگین حکومت در تولید فضا - شروع تسلط بعد اول بر سایر بعدها - ایجاد فضاهای گوناگون مورد نیاز دولت مدرن - آغاز تولید فضا برای مبادله آن - ورود تجدد سرمایه‌دارانه در فضاهای	- ساخت عناصر مدرنیته به‌وفور (سینما، پاساژ، و ...) - آغاز مداخلات و تسلط حکومت بر فضای شهری با تصویب قانون‌های گوناگون - از بین رفتن بافت کهن شهر توسط دو خیابان صلیبی - تبدیل خیابان به عنصر مسلط و نیرومند شهری - تأسیس بلدیه و سنگ‌فرش کوچه‌ها و محلات ارومیه و سامان‌دهی پیاده‌روها - شناخته شدن ارومیه به‌عنوان یکی از پیشگامان شهرسازی و یکی از زیباترین شهرهای ایران - توسعه و رشد پیوسته ارومیه در این بازه - تبدیل تدریجی کارکرد خیابان‌های احداث شده به‌صورت تجاری - خدماتی - ایجاد خیابان‌ها و میدان مرکزی به همراه عریض سازی گذرگاه‌های سنتی - ایجاد زمینه برای ورود اتومبیل درون فضاهای شهری و برای رفع نیازهای جدید زندگی شهری - خیابان‌کشی‌های سریع و عجولانه - ازهم‌گسیختگی بافت کهن شهر از نظر ساختار فضایی کالبدی کالبدی - ساخت سه خیابان پهلوی، شاهپور و داریوش (امام، مطهری و منتظری کنونی) و میدان مرکز در تقاطع این سه خیابان و ساخت میدان حکومتی ایالت در مقابل ورودی پادگان با ساختمان ایالت (شهرداری) و ساختمان ستاد لشکر پیرامون میدان ایالت	

شهری	<ul style="list-style-type: none"> - تبدیل دو باغ بزرگ «سیاوش» و «دلگشا» به پادگان - تغییر نام شهر ارومیه به رضائیه - تسلط وضعیت نظامی و امنیتی بر شهر - پر شدن خندق اطراف شهر ارومیه و از میان رفتن باقی‌مانده‌های برج و بارو و دروازه ورودی شهر - گسترش محله‌های جدید در اطراف میدان ایالت - برون‌گرا شدن شهرسازی و معماری - امکان گسترش شهر به همه سو با از میان رفتن باروی شهر - تبدیل رشد درون‌زای شهر به گسترش برون‌زا - به حاشیه رانده شدن مراکز محله‌های قدیم - رو کردن خانه‌ها به خیابان‌ها - تبدیل خیابان به مفهوم جدیدی از فضای شهری - تشکیل فضاهای اداری به‌عنوان نوعی فضای جدید و مؤثر در شهرها - گسترش خدمات عمومی همچون فاضلاب، برق، آب آشامیدنی و ... - ساخت محله‌های جدید، فضاهای تفریحی مدرن و پارک‌ها، باغ و بوستان و گردشگاه‌ها - بروز شاخصه‌های تجدد در شهرسازی و شهر ارومیه - الگوی شطرنجی بافت جدید - فرسودگی کالبدی و اجتماعی شدید محله‌های قدیمی شهر - نقل مکان ساکنین محله‌های مرفه اطراف بازار به پیرامون دروازه‌های شهر - انتقال کانون حیات شهری از پیرامون بازار سرپوشیده شهر به بیرون از آن - جابه‌جایی ثروتمندان از محله‌های قدیمی و فشرده شهر به محله‌های تازه‌ساخت با فضای باز 		
	<ul style="list-style-type: none"> - ادامه روند تولید فضا - شکل‌گیری مناطق حاشیه‌نشین و فاقد نظام کاربری اراضی - تبدیل نقاط روستایی پیرامون شهر به نقاط شهری - پیدایش نظام کاربری اراضی شهری بدون برنامه و طرح از پیش‌اندیشیده - جدید به شکل انفجاری - در پی رشد شدید - مهاجران به شهرها - ایجاد تضاد شدید بین - ابعاد تولید فضا - به‌خصوص بعد اول و بعد - سوم - ایجاد فضاهای شهری - تشویق‌کننده - مصرف‌گرایی به دنبال - مصرف‌گرایی اقتصاد - مهاجران به شهرها - مستقیم و غیرمستقیم آن - گسترش بیشتر شهرها به اطراف بر اثر افزایش تعداد وسایل نقلیه شخصی و عمومی - گسترش و توسعه فضایی شهرهای موجود در اثر ورود مهاجران - حرکت خزنده شهر به سوی زمین‌های کشاورزی حاشیه شهر - ایجاد زمینه ساخت محلات نابسامانی چون علی‌آباد، کاظم‌آباد، شاهرخ‌آباد - مهاجرت اقوام کرد زبان به سوی شهر ارومیه و ایجاد مجتمع‌های روستایی حاشیه‌نشین همچون طرزلو - هجوم و سکونت مهاجران به زمین‌های بایر بخش شمالی شهر و ایجاد محله حاشیه‌نشین «اسلام‌آباد» - تغییر کاربری اراضی کشاورزی، باغات، مزارع و زمین‌های خارج از شهر به کاربری شهری - ایجاد چندین بولوار مهم و اصلی در شهر - احداث خیابان‌های عسکرآبادی (بعث کنونی)، «اقبال»، «باکری» - افزایش وسعت شهر ارومیه به ۱۴۰۰ هکتار در اواسط دهه ۱۳۵۰ - سوق رشد کالبدی شهر به سمت اراضی باغی و زراعی جاده سلماس توسط نهادهای مدیریت شهری 	<ul style="list-style-type: none"> - زایش سیستم - سرمایه‌داری - وارد آمدن - دومین ضربه به - سیستم - ارباب‌رعیتی - افزایش سیستم سرمایه‌داری - وارد آمدن دومین ضربه به سیستم - ارباب‌رعیتی - دوران تثبیت سرمایه‌داری - القای کامل 	<ul style="list-style-type: none"> - زایش سیستم سرمایه‌داری - وارد آمدن دومین ضربه به سیستم - ارباب‌رعیتی - دوران تثبیت سرمایه‌داری - القای کامل
انقلاب و جنگ	<ul style="list-style-type: none"> - وقوع انقلاب و آغاز جنگ و تأثیر بسیار مهم آن بر شهر و فضاهای شهری ارومیه - مهاجرت روستاییان و ساکنان مناطق ناامن مرزی به شهر ارومیه 	<ul style="list-style-type: none"> - کاهش نسبی تضاد - بین ابعاد سه‌گانه تولید فضا 	<ul style="list-style-type: none"> - دوران تثبیت سرمایه‌داری - القای کامل

<p>- ایجاد نقش گسترده دولت در تولید فضا</p> <p>- ایجاد فضاهای جدید به دنبال انفجار جمعیت</p> <p>- رشد بی سابقه محدوده شهر ارومیه</p> <p>- نرخ مهاجرت به شهر ارومیه ۷۲/۵ (سال‌های ۶۵-۱۳۵۵)</p> <p>- رشد دو برابری جمعیت ارومیه از ۱۶۴ هزار نفر به ۳۰۰ هزار نفر (سال‌های ۶۵-۱۳۵۵)</p> <p>- اشغال زمین‌های کشاورزی حاصلخیز اطراف شهر و تغییر کاربری آن توسط مهاجرین</p> <p>- ساخت به یک‌باره مناطق و فضاهای مسکونی قارچ گونه و در جای جای شهر</p> <p>- سکونت تعداد بسیار بالایی از مهاجران در بخش‌های حاشیه‌نشین پیشین نزدیک محدوده شهر و یا چسبیده به خط مرزی آن (محل‌های اسلام‌آباد، سنگر، دیزج، علی‌آباد، طرزیلو و مناطق مسکونی ساخته شده در مسیر جاده مهاباد)</p> <p>- تبدیل روستاهای چند خانواری و مناطق ناهموار بدون مالک شخصی نزدیک به شهر به مقصد مهاجرین</p> <p>- تأثیرگذاری بسیار هم‌بستگی قومی، مذهبی بر سکنی گزینی مهاجرین تهی دست در مناطق حاشیه‌ای</p> <p>- تشکیل بافت جدیدی دور بافت قبلی شهر</p> <p>- تبدیل تدریجی نواحی غرب و شمال شهر به هسته‌ها و محله‌های مسکونی مهاجران کرد و اهل سنت</p> <p>- تبدیل مناطق شرقی شهر به محله‌های مسکونی مهاجرنشین آذری زبان</p> <p>- انجام اقدامات عمرانی بسیاری در شهرها مانند خیابان‌کشی و آسفالت کوچه‌ها و معابر، لوله‌کشی شهرها، ایجاد ساختمان‌ها و ادارات جدید، ایجاد پارک‌ها و ... توسط دولت</p> <p>- افزایش ساختمان‌سازی و رونق صنعت ساختمان به دنبال مجموعه اقدامات عمرانی دولت و افزایش تقاضای مسکن توسط مهاجرین</p> <p>- ساخت خیابان‌های مستقیم و عمود بر عرض‌های مختلف</p> <p>- ساخت بزرگ‌راه‌های کمربندی در اطراف شهر همچون باهنر، خاتم‌الانبیا و رجایی</p> <p>- نابودی بخشی از فضاهای مسکونی شرق خیابان اقبال بر اثر خرابی‌های ناشی از جنگ و تبدیل آن به فضای باز</p> <p>- بی‌برنامگی در توسعه شهر</p> <p>- تشدید قطبی شدن شهر</p> <p>- فراموشی عناصر بارزش شهرسازی و معماری</p> <p>- تبدیل باغات و مزارع بسیاری به توده‌های بدشکل ساختمان</p> <p>- تبدیل زمین‌های کشاورزی به علت کم بودن طبقات ساختمانی در شهر ارومیه نسبت به شهرهای دیگر کشور</p> <p>- عدم درگیری وسیع شهر ارومیه در مشکلات بورس‌بازی زمین و بحران مسکن و در دسترس بودن زمین به اندازه کافی</p>	<p>- افزایش تسلط نظام سرمایه‌داری</p> <p>- ایجاد بحران‌های سرمایه‌داری و تلاش برای بیرون</p> <p>- افزایش تدریجی و مجدد تضاد بین بعد اول و بعد سوم تولید فضا</p> <p>- اوج تضاد بین ابعاد سه‌گانه فضا در این دوره</p> <p>- به چالش کشیدن بعد</p>	<p>بقایای نظام ارباب‌رعیتی</p> <p>پس از جنگ و دوران تعدیل ساختاری</p>
---	--	---

اول و دوم فضا توسط بعد سوم	رفتن از آن
- ایجاد فضاهای به‌شدت مصرفی، لوکس و گران‌قیمت در شهر	- عدم توان پیش‌بینی اتفاقات پیشروی شهرها توسط برنامه‌ریزان شهری - بالا رفتن میزان مهاجرت به شهرها و گسترش شهر ارومیه - رشد ۹۵ درصدی گستره شهر ارومیه تنها در یک‌فصله زمانی بیست‌ساله (۸۵-۱۳۶۵)
- ایجاد فضاهای شهری به‌شدت طبقاتی	- رشد افقی فضاهای مسکونی شهر ارومیه - رونق شهرک‌سازی در شهر ارومیه - رونق ساختمان‌سازی توسط انبوه‌سازان بخش خصوصی و رونق صنعت ساختمان به دنبال اجرای سیاست‌های مسکن حمایتی دولت - پولی شدن شدید استفاده از فضاهای شهری - واگذاری ۲/۸ درصد از کل اراضی شهری توسط دولت (۹۰-۱۳۸۰)
	- ایجاد و ساخت مسیرهای ارتباطی و دسترسی وسیع در سطح شهر ارومیه - طبقاتی شدن شدید مناطق پنج‌گانه ارومیه در این سال‌ها و تفاوت در امکانات و خدمات شهری آن‌ها - طبقاتی شدن خیابان‌های شهر ارومیه و ایجاد خیابان‌های مجلل و گران در شهر
	- خصوصی شدن شدید فضاهای شهری به‌خصوص در محلات و خیابان‌های گران‌قیمت - ایجاد مجتمع‌های تجاری لوکس و گران‌قیمت با عرضه کالاهای برند و لوکس - تبلور مصرف‌گرایی در فضاهای شهری - کالایی شدن شدید زمین و ساختمان - هجوم سرمایه‌ها به بخش مستغلات در شهر ارومیه و ایجاد بورس‌بازی، سوداگری و تراکم فروشی - جذب مشاغل خدماتی بخش خصوصی در اطراف ساختمان‌های اداری-دولتی ساخته‌شده

حامی مالی

این اثر حامی مالی نداشته است.

سهام نویسندگان در پژوهش

نویسندگان در تمام مراحل و بخش‌های انجام پژوهش سهم برابر داشتند.

تضاد منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند که هیچ تضاد منافی در رابطه با نویسندگی و یا انتشار این مقاله ندارند.

تقدیر و تشکر

نویسندگان از همه کسانی که در انجام این پژوهش به ما یاری رساندند، به‌ویژه کسانی که کار ارزیابی کیفیت مقالات را انجام دادند، تشکر و قدردانی می‌نمایند.

منابع

آسیون‌زاده، مسعود (۱۳۸۴)، *تاریخ انقلاب اسلامی در ارومیه از ۱۳۴۰ ش/ ۱۹۶۱ م تا ۱۳۵۷ ش/ ۱۹۷۹ م*. پایان‌نامه منتشرشده کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، رشته تاریخ، گرایش ایران اسلامی.

- احمدی، بابک. (۱۳۸۸). *واژه‌نامه فلسفی مارکس*. چاپ چهارم، تهران: نشر مرکز.
- ادل، ماتیو. (۱۳۸۰). *اقتصاد سیاسی شهری و منطقه‌ای*. ترجمه فریبرز رئیس دانا، تهران: نشر قطره.
- اسماعیل‌زاده، حسن؛ صالح پور، شمسی؛ قاسمیان، زری و مظاهری، ابوذر. (۱۳۹۷). عوامل مؤثر بر تولید فضا در نواحی پیرا شهری (مطالعه موردی: شهر ارومیه). *پژوهش‌های جغرافیایی برنامه‌ریزی شهری*، ۶ (۱)، ۵۴-۲۳.
- آشوری، کسری، ایراندوست، کیومرث و خالق‌پناه، کمال. (۱۳۹۷). تحلیل فرایند تولید فضای غیررسمی در شهر سنندج. *مجله جغرافیا و توسعه فضای شهری*، ۵ (۱)، ۲۴۲-۲۱۱.
- اطهاری، کمال و یزدانی، فردین. (۱۳۸۷). بورژوازی مستغلات؛ کژکاری جامعه، کژتابی شهر، *چشم‌انداز ایران*، شماره اسفند ۸۶ و فروردین ۱۳۸۷.
- افراخته، حسن و حجتی‌پور، محمد. (۱۳۹۴). اقتصاد سیاسی فضا و تعادل منطقه‌ای ایران. *فصل‌نامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، ۴ (۴)، ۱۱۰-۸۷.
- امیرحاجلو، الهام. (۱۳۹۶). *تبیین تولید فضای شهری (مورد مطالعه: کلان‌شهر تهران)*. پایان‌نامه منتشر شده دکتری، دانشگاه خوارزمی، تهران، دانشکده علوم جغرافیایی، رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری.
- آنا (۱۳۹۸)، ۱۷ نهادی که پس از پیروزی انقلاب اسلامی تشکیل شدند.
- ایمانی شاملو، جواد؛ رفیعیان، مجتبی و داداش‌پور، هاشم. (۱۳۹۵). سوداگری شهری و واگرایی فضایی تحلیل تحولات فضایی کلان‌شهر تهران مبتنی بر اقتصاد نفت. *فصل‌نامه ژئوپلیتیک*، ۱۲ (۱)، ۱۳۵-۱۰۴.
- پورمحمدی، محمدرضا؛ حکمت‌نیا، حسن و صفرلویی، محمدعلی. (۱۳۹۳). بررسی و تحلیل فضایی نابرابری‌های اجتماعی در مناطق شهری ارومیه. *فصل‌نامه پژوهش‌های بوم‌شناسی شهری*، ۵ (۱)، ۷۰-۵۷.
- پیران، پرویز. (۱۳۷۰). دیدگاه‌های نظری در جامعه‌شناسی شهر و شهرنشینی: تحولات واحد پول ایران و نرخ برابری. *مجله اطلاعات سیاسی-اقتصادی*، شماره ۵۱ و ۵۲، ۸۱-۷۵.
- ترکمه، آیدین و شیرخدایی، آناهید. (۱۳۹۴). تولید فضای هانزی لوفور. *فصل‌نامه جامعه، فرهنگ و رسانه*، ۴ (۱۴)، ۱۱.
- حاتمی‌نژاد، حسین و عبدی، ناصح. (۱۳۸۶). اقتصاد سیاسی و فضای شهری، *اطلاعات سیاسی اقتصادی*، ۲۱ (۲۳۸-۲۳۷)، ۲۰۵-۱۹۶.
- حاجیان‌پور، حمید و خاموشی، موسی. (۱۳۹۵). میسیونرهای آمریکایی و فعالیت در میان نسطوریان ارومیه و روستاهای اطراف آن (۱۸۴۳-۱۸۳۵ م/ ۱۲۵۱-۱۲۵۹ ق)، *جستارهای تاریخی، پژوهشگاه‌های علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*، ۷ (۲)، ۴۴-۱۹.
- خلیل‌زاده، مجید. (۱۳۹۱). تاریخچه کشتیرانی دریاچه ارومیه در عصر قاجار، سایت سرزمین من ارومیه، تاریخ ارومیه، <http://azurmia.blogfa.com/post/17>
- دشتکی‌نیا، فرهاد. (۱۳۹۷). دولت قاجار و بحران ارومیه در جنگ جهانی اول، *نشریه مطالعات تاریخی جنگ*، ۲ (۴)، ۷۶-۴۹.
- رشیدزاده، الهام؛ طهماسبی، ارسلان و حبیبی، فواد. (۱۳۹۸). فضای معماری در سیطره سرمایه: واکاوی شکل‌گیری فضای معماری از دیدگاه نظریه تولید فضای لوفور. *دو فصل‌نامه اندیشه معماری*، ۳ (۶)، ۲۰۴-۲۲۰.
- رفیعیان، مجتبی و عسگری، علی. (۱۳۸۱). سالمندان و ضرورت آمایش فضاهای شهری، *همایش بین‌المللی سالمندان*، دانشکده بهزیستی و توان‌بخشی، ۰ (۰).
- روستایی، شهرپور؛ احدنژاد روشتی، محسن و فرخی صومعه، مینا. (۱۳۹۳). سنجش فضایی گستردگی شهری با تأکید بر تغییرات اراضی با استفاده از تصاویر ماهواره‌ای چند زمانه (مطالعه موردی: ارومیه). *نشریه جغرافیا و برنامه‌ریزی*، ۱۸ (۵۰)، ۲۰۶-۱۸۹.
- زبردست، اسفندیار و شادزویه، هادی. (۱۳۹۰). شناسایی عوامل مؤثر بر پراکنده رویی شهری و ارتباط آن با ساختار فضایی شهر (نمونه موردی: ارومیه). *فصل‌نامه نامه معماری و شهرسازی*، ۴ (۷)، ۱۱۲-۸۹.
- شفیعی ثابت، ناصر و صدیقی، صابر. (۱۳۹۵). تبیین کیفیت کالایی شدن مکان در نظام سرمایه‌داری. *دو فصل‌نامه مطالعات تحول*

در علوم انسانی، ۴ (۶)، ۳۴-۶۰.

- شفیعی، معصومه و علیخواه، فردین. (۱۳۹۳). فضا و بازتولید قدرت (مطالعه‌ای درباره تفکیک جنسیتی در دانشگاه‌های تهران). فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، ۷ (۱)، ۹۵-۱۲۲.
- شیخی بیلانلو، محمد. (۱۳۹۶). سیر تحول محلات درون‌گرا، در دوره قاجار به محلات برون‌گرا، در دوره پهلوی (بررسی موردی شهر ارومیه) (بخش نخست)، سایت کوبه، <http://koubeh.com>.
- صادقی، گلاویژ. (۱۳۹۶). تولید اجتماعی فضای شهری در کرمانشاه ۱۳۹۵-۱۳۷۵. پایان‌نامه منتشرشده کارشناسی ارشد، دانشگاه رازی، کرمانشاه، دانشکده علوم اجتماعی، گروه جامعه‌شناسی.
- صدری، حسین. (۱۳۸۵). بررسی نقش فضاهاى شهری در توسعه دموکراسی، اولین همایش بین‌المللی شهر برتر، طرح برتر. همدان. صدیقی، صابر و سالک، رقیه. (۱۳۹۷). تحلیل عوامل مؤثر بر تشدید کالایی شدن فضای شهری از دیدگاه شهروندان (مطالعه موردی: کلان‌شهر تبریز). پژوهش‌های جغرافیایی برنامه‌ریزی شهری، ۶ (۴)، ۷۹۱-۸۰۷.
- عابدینی، اصغر؛ ثبات‌ثانی، ناصر و گلشنی، مینا. (۱۳۹۸). تحلیل تأثیر تغییرات کالبدی بر ساختار فضایی محدوده تاریخی شهر ارومیه به روش Space Syntax و GIS، فصل‌نامه پژوهش‌های جغرافیایی انسانی، ۵۱ (۱)، ۹۶-۷۹.
- عمرانی، منیره؛ معصومی، محمدتقی و نظم فر، حسین. (۱۳۹۸). سنجش مکانی - زمانی فرم فضایی شهر ارومیه با تأکید بر شاخص‌های تراکم شهری، نشریه پژوهش‌های جغرافیایی برنامه‌ریزی شهری، ۷ (۳)، ۶۵۳-۶۲۹.
- عیسوی، چارلز. (۱۳۸۹). تاریخ اقتصادی ایران (عصر قاجار ۱۳۳۲-۱۲۱۵ ق.ه). ترجمه یعقوب آژند، انتشارات گستره.
- فنی، زهره و محمودی، لقمان. (۱۳۹۷). تولید فضای شهری در گفتمان سه‌گانه لفور و پارادایم شهری مامفورد. نشریه رشد آموزش جغرافیا، ۳۲ (۳)، ۳۶-۴۲.
- قادرمرزی، حامد و احمدی، عاطفه. (۱۳۹۶). تحلیل سطوح توسعه اقتصاد فضا و اثرات فضایی آن در سطح ناحیه و پیرا شهری سنندج. پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، ۸ (۳۱)، ۱۰۵-۱۲۲.
- کرمونا، متیو؛ هیت، تیم؛ اک، تنرو و تیسدل، استیون. (۱۳۸۸). مکان‌های عمومی، فضاهاى شهری: ابعاد گوناگون طراحی شهری، ترجمه قرائی، شکوهی، اهری و صالحی، انتشارات دانشگاه هنر، تهران.
- لوفور، هانری. (۱۳۸۶). شهر و امر شهری در انسان‌شناسی شهری، ترجمه ناصر فکوهی، تهران: نی.
- لوفور، هانری. (۱۳۸۹). تولید فضا. ترجمه محمود عبدالله زاده، تهران: انتشارات مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران.
- لوفور، هانری. (۱۳۹۱). تولید فضا. ترجمه محمود عبدالله زاده، تهران: انتشارات مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران.
- ماجدی، حمید؛ منصورى، الهام و حاجی‌احمدی، آذین. (۱۳۹۰). بازتعریف فضای شهری (مطالعه موردی: محور ولیعصر، حذفاصل میدان ولیعصر تا چهارراه ولیعصر). نشریه مدیریت شهری، ۹ (۲۷)، ۲۸۳-۲۶۳.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۵)، سرشماری نفوس و مسکن، استان آذربایجان غربی، شهر ارومیه.
- مریدیان پیردوستی، علی؛ کرمان مفرد، حمید؛ میرزایی، هدایت‌اله و نعیمی، ندا. (۱۳۹۵). بررسی نظام اقتصاد سرمایه‌داری، کنفرانس بین‌المللی پژوهشی در علوم و مهندسی. استانبول.
- معروفی، حسین و وحیدی برجی، گلдіس. (۱۳۹۴). فضا و تحقق‌پذیری حق شهری: شناسایی مؤلفه‌های فضایی برآمده از حق شهری به‌منظور تحلیل و ارزیابی پروژه نواب در تهران و لادفانس در پاریس. فصل‌نامه علمی - پژوهشی مطالعات شهری، ۴ (۱۶)، ۵-۱۴.
- معصومی اشکوری، حسن. (۱۳۸۵). اصول و مبانی برنامه‌ریزی منطقه‌ای، چاپ سوم. انتشارات پیام نور.
- منافی آذر، رضا؛ افراخته، حسن و نظری، عبدالحمید. (۱۳۹۷). سازوکار سرمایه‌داری مستغلات در ناحیه میان‌دوآب، فصلنامه مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی، ۱۵ (۲).
- منوچهری میان‌دوآب، ایوب و رهنمایی، محمدتقی. (۱۳۹۸). تحلیلی بر فرایند تولید فضای سرمایه‌داری دولتی در ایران مورد: شهر

- تهران. نشریه برنامه‌ریزی و آمایش فضا، ۲۳ (۱)، ۸۵-۱۱۶.
- مهندسين مشاور پديده مساحت. (۱۳۸۵). طرح مطالعاتی ساختمان شهريانی اروميه، سازمان مسکن و شهرسازی استان آذربایجان غربی، اروميه.
- مهندسين مشاور طرح و آمایش. (۱۳۸۶). طرح جامع شهر اروميه، گزارش مطالعات تاریخی شهر اروميه فصل اول، سازمان مسکن و شهرسازی استان آذربایجان غربی.
- نظريان، اصغر و همپانژاد، الناز. (۱۳۹۲)، تحلیل فرآیند رشد و تکوین شهر اروميه با بهره‌گیری از همپوشانی عکس‌های هوایی در سیستم اطلاعات جغرافیایی (GIS)، نشریه جغرافیایی سرزمین، ۱۰ (۳۹)، ۳۷-۵۲.
- هاروی، دیوید. (۱۳۸۴). سرمایه‌داری؛ کارخانه چند پارچگی. مترجم: محمدحسن ضیا توانا، اطلاعات سیاسی اقتصادی، ۲۰ (۲۱۷) و ۲۱۸.
- هاروی، دیوید. (۱۳۹۱). تاریخ مختصر نئولیبرالیسم. ترجمه محمود عبدالله‌زاده. تهران: نشر دات.
- هانت، دایانا. (۱۳۸۶). نظریه‌های اقتصادی توسعه، تحلیلی از پارادایم‌های رقیب، ترجمه غلامرضا آزاد ارمکی، نشر نی: تهران.
- یزدانی، سهراب و شجاعی دیوکلای، سید حسن. (۱۳۸۸)، تأثیر تمرکزگرایی بر اقتصاد سیاسی عصر پهلوی اول، نشریه تاریخ ایران، ۶۱/۵، ۱۵۱-۱۷۹.
- یوسفی، علی؛ ارغان، عباس و کامیابی، سعید. (۱۳۹۷). سرمایه‌داری مستغلات و تحولات فضا در ناحیه پیرامونی شاهدشهر، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۷ (۳)، ۸۶-۶۷.

References

- Abas Begay, A. (2014). *repeating the myth of primitive accumulation*, www.thesis11.com.articles.aspx: 1-20. [In Persian].
- Abedini, A., Sobatsani, N., & Golshani, M. (2019). Assessment of the Impacts of Physical Changes on the Urban Spatial Structure in Urmia Historical District by Space Syntax and GIS. *Human geography research Quarterly*, 51 (1), 79-96. [In Persian].
- Adel, M. (2000). Urban and regional political economy. *Ghatreh publisher*, Tehran. [In Persian].
- Afrakhteh, H., & Hajipour, M. (2016). The political economy of space and Iran's regional balance. *Space economy and rural development*, 4 (4), 87-110. [In Persian].
- Aghaei, P., Tavakolinia, J., Kalantari, M., & Fanni, Z. (2020). Production and Reproduction of Space in the Second Cycle of Capital Accumulation; A Critique of Everyday Life in Lived Space. *Bagh-e Nazar*, 16 (80), 29-40.
- Amirhajlou, E. (2008). *Explanation of Production of Urban Space Case Study: Tehran Metropolitan*. Doctoral dissertation, Kharazmi university, Tehran. [In Persian].
- Ashouri, K., Irandoost, K., & Khaleghpanah, K. (2018). Conflict in the Unofficial Production of Space in Sanandaj city. *Geography and Urban space development*, 5 (1), 211-242. [In Persian].
- Balaban, O. (2010). *Capital accumulation, the state and the production of built environment, the case of Turkey*. Doctoral dissertation at Graduate School of Natural and Applied Sciences of Middle East Technical University, Ankara.
- Bryson, A., E. Clark, A., Freeman, R., & Green, Colin P. (2016), Share capitalism and worker wellbeing. *Labor Economics*, 42. 151-158.
- Butler, Ch. (2003). *Law and the social productions of space*. Doctoral dissertation at Griffith university, Brisbane, Australia.
- Cohen, G. (1978). *Karel Marx's Theory oh history*. Oxford, Oxford university press.
- Das, R. J. (2009). *International Encyclopedia of Human Geography*. S.V. "capital and space".
- Douglass, M. (1998). A regional Networks Strategy for Reciprocal Rural- Urban Linkage: an agenda for policy research with reference to Indonesia, *Third world planning review*, 20 (0).

- Elden, S. (2004). *Understanding Henri Lefebvre; Theory and the Possible*. Continuum, London and New York.
- Esmailzadeh, H., Salehpour, Sh., Ghasemian, Z., & Mazaheri, A. (2018). Identification of Effective Factors Creating Space in Periphery of Cities (Case Study: Urmia City). *Geographical urban planning research*, 6 (1), 23-54. [In Persian].
- Fanni, Z., & Mahmoudi, L. (2018). Production of urban space in Lefebvre's triple discourse and Mumford's urban paradigm. *Journal of the growth of geography education*, 32 (3), 36-42. [In Persian].
- Feldman, M. (2015). The urban process under distinct accumulation regimes: a research strategy, *Paper presented at Research & Regulation Conference*, University of Paris.
- Ghademarzi, H., & Ahmadi, A. (2018). Analysis of the levels of development of the space economy and its spatial effects in the surrounding areas of Sanandaj. *Research and urban planning*, 8 (31), 105-122. [In Persian].
- Gregory, P. (2013), *Stuart, The Global Economy and its Economic Systems*. South-Western College Pub.
- Harvey, D. (1978). Urbanization under Capitalism: a Framework for Analysis, *International Journal of Urban and Regional Research*, 2, 101-31.
- Harvey, D. (1985). *The Urbanization of Capital, Studies in the History and Theory of Capitalist Urbanization*. New York: John Hopkins University.
- Harvey, D. (2007). *the class of power, manifest after 150 years*, Translation Hassan Mortazavi, Agah publication
- Harvey, D. (2008). *The right to the city*, New Left Review.
- Harvey, D. (2016). *the Ways of the World*. Profile Books Ltd, London.
- Hataminezhad, H., Abdi, N. (2007). Political economy and urban space. *Political & Economic Ettelaat*, 21 (237-238), 196-205. [In Persian].
- Heilbroner, R. (2008). *Capitalism. New Palgrave Dictionary of Economics*. Second Edition.
- HossainulHaque, K. (2012). The Political Economy of Urban Space: Land and RealEstate in Dhaka City, *Institute of Governance Studies*, BRAC University, IGS Working Paper Series No.03/2012, July 2012.
- Hubbard, P., Kitchin, R., Bartley, B., & Fuller, D. (2002). *Thinking Geographically: Space, Theory and Contemporary Human Geography*. London: Continuum.
- Hunt, D. (2007). Economic theories of development, an analysis of competing paradigms. *Ney publisher*, Tehran. [In Persian].
- Imani Shamlou, J., Rafeian, M., & Dadashpour, H. (2014). Urban Speculation and Spatial Segregation (Analysis of Spatial Evolution of Tehran Metropolis in the Context of Oil-Based Economy). *International quarterly of geopolitics*, 12 (1), 104-135. [In Persian].
- Khan, D., & Karak, A. (2019). Urban development by dispossession: planetary urbanization and primitive accumulation. *Studies in Political Economy*, 99(3), 307-330.
- Lang, N.J. (1987). *Creating architectural theory: The role of the behavioral sciences in environmental design*. New Yourk: Van Nostrand Reinhold.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space*, Oxford: Blackwell.
- Lefebvre, H. (2009), *State, Space, World, Selected Essays*, Edited by Neil Brenner and Stuart Elden, Translated by Gerald Moore, Neil Brenner, and Stuart Elden, University of Minnesota Press.
- Lefebvre, H. (2010). *The Production of Space*. Tehran. [In Persian].
- Lefebvre, H. (2012). *The Production of Space*. Tehran. [In Persian].
- Majedi, H., Mansoori, E., & HahiAhmadi, A. (2011). Redefinition of urbn space, Case study: between Valiasr square and Charrah Valiasr. *Urban management*, 9 (27), 263-283. [In Persian].
- Manouchehri, A., Rahnemaie, M. (2019). An analysis of the process of producing the state capitalist space in Iran, Case Study: Tehran City. *The journal of spatial planning*, 23 (1), 85-116. [In Persian].

- Maroufi, H., & VahidiBorji, G. (2015). Space and the Realization of the Right to the City: Identifying the Spatial Components of the Right to the City for Analyzing and Evaluating the Navvab Project in Tehran and La Défense In Paris. *Motaleate Shahri*, 4 (16), 5-14. [In Persian].
- Masoumi asouri, H. (2006). *Principles and basics of regional planning*. Payamnour publisher. [In Persian].
- Massey, D. (1987). *New Direction in Space, Gregory & Urry (eds.). Social Relations & Spatial Structure*. London: Macmillan Education LTd.
- Moreno, L. (2014). *The urban proses under financialised capitalism*.
- Moridian, A., Karamian, H., Mirzaei, H., & Naeimi, N. (2016). Investigating Capitalist Economic System, *International Research Conference in Science and Engineering*. Istanbul. [In Persian].
- Omrani, M., Masoumi, m., Nazmfar, H. (2019). The Temporal- Spatial Measurement of Urmia Urban Space with Emphasis on Urban Density Indices. *Geographical urban planning research*, 7 (3), 629-653. [In Persian].
- Papoli Yazdi, M., & Rajabi Sanajerdi, H. (2012). *The Theory of Urban and Surrounding*, SAMT Publications [in Persian].
- Piran, P. (1990). Theoretical perspectives in the sociology of the city and urbanization: Developments of the Iranian currency and the exchange rate. *Political & Economic Ettelaat*, 51-52, 75-81. [In Persian].
- Pourmohammadi, M., Hekmatnia, H., & Safarlouyi, m. (2014). The Spatial Study and Analysis of Social Inequalities in Urban Zones of Urmia. *Journal of urban ecology researches*, 5 (1), 57-70. [In Persian].
- Rafieian, M., & Asgari, A. (2002). The elderly and the need to prepare urban spaces. *International conference of the elderly*, Faculty of Welfare and Rehabilitation. [In Persian].
- Rashidzaeh, E., Tahmasbi, A., & Habibi, F. (2019). Architectural Space Dominated by Capital: An Analyses of the Formation of Architectural Space Based on Lefebvre's Production of Space Theory. *Journal of Architectural Thought*, 3 (6), 204-220. [In Persian].
- Sadeghi, G. (2018). *The Production of Urban Space in Kermanshah (1375-1395)*. Master thesis, Faculty of social sciences, Razi university, Kermanshah. [In Persian].
- Sadri, H. (2006). Examining the role of urban spaces in the development of democracy. *1st conference on superior city, superior design*, Hamedan. [In Persian].
- Saunders, P. (1981). *Social Theory and Urban Question*. Hutchinson University Library.
- Sedighi, S., & Salek, R. (2019). Analysis of the factors affecting urban space commodification from citizens perspective (case study: Tabriz city). *Geographical urban planning research*, 6 (4), 791-807. [In Persian].
- Shafiei, M., & Alikhah, F. (2014). Space and reproduction of power (A study on the gender segregation in Tehran universities). *Iranian Journal of cultural research*, 7 (1), 95-122. [In Persian].
- Shafiei, N., & Sadighi, S. (2016). Explaining the quality of place commodification in the capitalist system. *Journal of Evolution in Humanities*, 4 (6), 34-6. [In Persian].
- Shahrivar, R., Rooshti Ahadnezhad, M., & Farrokhe Someae, M. (2015). Spatial evaluation of urban sprawl with an emphasize on landuse charges, using satellite imagery (case study of Urmia), *Journal of Geography and Planning*, 18 (50), 189-206. [In Persian].
- Statilal centre of Iran*. (2016). West Azarbaijan, Urmia city. [In Persian].
- Tarh and Amayesh Architectural and urban planning consulting engineers, (2007). *Comprehensive plan Of Urmia city*. [In Persian].
- Thacker, A. (2003). *Moving through Modernity, Space and Geography in Modernism*. Manchester: Manchester University Press.
- Torkameh, A., Shirkhodaie, A. (2015). Henri Lefebvre And The Production of Space, *Journal of Society Culture Media*, 4(14), 11. [In Persian].
- Urry, J (1987). *Social Relations, Space & Time, in Gregory & Urry (eds)*, Social Relations and

Spatial Structure, London: Macmillan Education LTD.

Yousefi, A., Arghan, A., & Kamyabi, S. (2018). Real estate investment and space developments in the surrounding area of Shahedshahr. *Journal space economy and rural development*, 7 (3), 67-86. [In Persian].

Zieleniec, A. (2007). *Space and Social Theory*, SAGE Publications.

